

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΜΠΟΡΙΟΥ. Η ΔΥΣΚΟΛΗ ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ (Οκτώβριος 1996)

Συγγραφέας: ΠΕΤΡΟΣ Ν. ΣΤΑΓΚΟΣ

Εισαγωγή

Τα μέτρα περιορισμού των εισαγωγών ή των εξαγωγών που λαμβάνουν οι κυβερνήσεις των διαφόρων χωρών με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος [\[1\]](#) αποτελούν ή όχι μεταμφιεσμένα εμπόδια στο διεθνές εμπόριο; Το ερώτημα αυτό τροφοδοτεί συχνά, κατά τα τελευταία χρόνια, διεθνείς διαπραγματεύσεις και θεωρητικές συζητήσεις. Σ' αυτές αντιπαρατίθενται πάντοτε τα μέλη της διεθνούς εμπορικής κοινότητας με τους περιβαλλοντολόγους. Για τους πρώτους, η θεματική της προστασίας του περιβάλλοντος αντιπροσωπεύει, συνήθως, ένα ακόμη πρόσχημα που μετέρχονται οι κυβερνήσεις με σκοπό τη λήψη μέτρων εμπορικού προστατευτισμού. Για τους δεύτερους, οι ίδιες οι δομές της πολιτικής του διεθνούς εμπορίου είναι υπονομευτικές των στόχων των εθνικών πολιτικών και κανόνων που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος.

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, η σχέση μεταξύ εμπορικών και περιβαλλοντικών πολιτικών και στόχων είχε αποτελέσει αντικείμενο εξέτασης και προβληματισμών στο πλαίσιο της GATT, του μόνιμου θεσμικού πλαισίου εφαρμογής της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (στο εξής: Γενική Συμφωνία) [\[2\]](#), καθώς και σε άλλα διεθνή και εθνικά fora [\[3\]](#). Όμως, μόλις τον Ιούνιο του 1992 οι κυβερνήσεις 178 χωρών και οι εκπρόσωποι 1500 περίπου μη κυβερνητικών οργανώσεων κατέληξαν σε πορίσματα -στο πλαίσιο της Διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (UNCED)-, σύμφωνα με τα οποία η απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου και οι πολιτικές προστασίας του περιβάλλοντος είναι στόχοι απόλυτα συμβατοί μεταξύ τους [\[4\]](#).

Την ίδια χρονιά, τη «σκυτάλη» της διεθνούς διαπραγμάτευσης για την επεξεργασία κανόνων που θα διαμόρφωναν τα πλαίσια μέσα στα οποία οι πολιτικές προστασίας περιβάλλοντος, με τα μέτρα εμπορικής πολιτικής που περιέχουν, θα μπορούν να ασκούνται χωρίς να αντιστρατεύονται την απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου,

αναλάμβανε ο διεθνής θεσμός στο πλαίσιο του οποίου διεξάγονταν, από το 1986, οι πολυμερείς εμπορικές διαπραγματεύσεις του Γύρου της Ουρουγουάης[5]. Κυρίως, όμως, την ίδια χρονιά άρχισε να λειτουργεί η ομάδα εργασίας της GATT για τα περιβαλλοντικά μέτρα και το διεθνές εμπόριο που είχε ιδρυθεί το 1971[6], ενώ το Δεκέμβριο του 1992 η Γραμματεία του Οργανισμού δημοσιοποιούσε πολυσέλιδη έκθεσή της με το ίδιο αντικείμενο[7]. Η έκθεση διαβεβαίωνε ότι «οι διατάξεις της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου δεν εμποδίζουν κάθε χώρα να ασκήσει το δικαίωμά της να προστατεύει το περιβάλλον της από ζημίες προκαλούμενες είτε από την εγχώρια παραγωγή είτε από την κατανάλωση εγχώρια παραγόμενων ή εισαγόμενων προϊόντων», αλλά και επέσειε τον κίνδυνο «εισόδου του πολυμερούς εμπορικού συστήματος σε ιδιαίτερα ολισθηρά εδάφη στην περίπτωση κατά την οποία οι κυβερνήσεις διαφόρων χωρών, με επιχείρημα την προστασία του περιβάλλοντος, υποκύψουν στον πειρασμό να εξαρτούν την πρόσβαση στην εγχώρια αγορά αλλοδαπών προϊόντων από την προσαρμογή της περιβαλλοντικής πολιτικής των χωρών εξαγωγής στις δικές τους προδιαγραφές προστασίας του περιβάλλοντος και να καθιερώνουν [κατ' αυτό τον τρόπο] συγκαλυμμένους περιορισμούς στις εισαγωγές, που απαγορεύονται από τους κανόνες της GATT».

Το δεύτερο από τα αποσπάσματα της έκθεσης της Γραμματείας της GATT, που μόλις παραθέσαμε, απηχούσε ένα από τα πορίσματα στα οποία είχε καταλήξει το αρμόδιο όργανο επίλυσης μίας διεθνούς διαφοράς με περιβαλλοντική διάσταση, το πάνελ της διαφοράς μεταξύ του Μεξικού και των Ηνωμένων Πολιτειών σχετικά με τις αμερικανικές απαγορεύσεις στην εισαγωγή τόνου (υπόθεση *ΗΠΑ-Απαγορεύσεις στην εισαγωγή τόνου* ή υπόθεση *τόνος-I*).

Αυτή η διμερής εμπορική διαφορά με περιβαλλοντική διάσταση θεωρείται ως ο «καταλύτης» της «οικολογικής πρόκλησης» εναντίον της GATT[8]. Το πάνελ, που είχε δημοσιοποιήσει την έκθεσή του στις 3.9.1991[9], διαπίστωσε ότι οι ΗΠΑ παραβίασαν τους κανόνες της Γενικής Συμφωνίας με το να απαγορεύσουν την εισαγωγή από το Μεξικό τόνου ο οποίος αλιευόταν με δίχτυα που προκαλούσαν τον περιστασιακό τραυματισμό ή τη θανάτωση των δελφινιών. Σύμφωνα με την επίμαχη αμερικανική νομοθεσία, οι τόννοι θα έπρεπε να αλιεύονται εντός των αμερικανικών χωρικών υδάτων με συγκεκριμένου τύπου δίχτυα που να αποτρέπουν τον περιστασιακό τραυματισμό ή τη θανάτωση των δελφινιών και, κυρίως, θα μπορεί να απαγορεύεται η εισαγωγή τόνου από χώρες που έχουν ελαστική πολιτική προστασίας των δελφινιών

και, ειδικότερα, από χώρες που δεν επιβάλλουν την αλιεία τόνου με ίδιου τύπου δίχτυα και οι αλιείς τους, εξ αυτού του λόγου, προκαλούν το θάνατο δελφινιών σε ποσότητα υπέρτερη κατά 1,25 φορές σε σχέση μ' εκείνη που προκαλείται από αμερικανικά αλιευτικά πλοία στη διάρκεια ενός χρόνου[10]. Μεταξύ άλλων η έκθεση κατέληξε στο πόρισμα ότι μία χώρα δεν μπορεί να περιορίζει την εισαγωγή ενός προϊόντος στο έδαφός της, επειδή αυτό παράχθηκε σε χώρα που εφαρμόζει πολιτική προστασίας του περιβάλλοντος διαφορετική από τη δική της (παράγρ. 6.2 της έκθεσης).

Στην έκθεση αυτού του πάνελ θα αναφερθούμε συστηματικότερα στο δεύτερο και το τρίτο μέρος αυτής της μελέτης. Η υπόθεση *τόνος-Ι* είναι μία από τις επτά διεθνείς εμπορικές διαφορές με περιβαλλοντική διάσταση που ανέκυψαν στην GATT από το 1982 έως το 1994. Μία ακόμη διαφορά με περιβαλλοντικό περιεχόμενο ανέκυψε το 1995 στο πλαίσιο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ). Ο ΠΟΕ ιδρύθηκε την 1.1.1995 δυνάμει πολυμερούς συμφωνίας που υπογράφηκε στο Μαρακές (Μαρόκο), στις 14.4.1994, με τη λήξη του γύρου των πολυμερών εμπορικών διαπραγματεύσεων της Ουρουγουάης[11], και αποτελεί πλέον το θεσμικό πλαίσιο του πολυμερούς εμπορικού συστήματος έχοντας διαδεχθεί στη λειτουργία αυτή το οργανωτικό πλαίσιο της GATT.

Οι οκτώ υποθέσεις, για τις οποίες ιδρύθηκαν αντίστοιχα πάνελ -στην GATT και στον ΠΟΕ- με σκοπό την επίλυσή τους, είναι οι ακόλουθες[12]:

ΥΠΟΘΕΣΗ

ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΑ

ΙΔΡΥΣΗ ΠΑΝΕΛ

ΕΚΘΕΣΗ

ΗΠΑ-Απαγορεύσεις στις εισαγωγές τόνου και προϊόντων τόνου από τον Καναδά

Καναδάς

Μάρτιος 1980

Έγκριση από Συμβούλιο GATT, 22.2.1982

ΗΠΑ-Φόροι στην εισαγωγή πετρελαίου και προϊόντων πετρελαίου

Καναδάς,

ΕΟΚ,

Μεξικό

Φεβρουάριος

1987

Έγκριση, 17.6.87

Καναδάς-Απαγορεύσεις στην εξαγωγή ακατέργαστης ρέγγας και σολομού

Καναδάς

Μάρτιος

1987

Έγκριση, 22.3.88

Ταϊλάνδη-Περιορισμοί στην εισαγωγή τσιγάρων

ΗΠΑ

Απρίλιος

1990

Έγκριση, 7.11.90

ΗΠΑ-Απαγορεύσεις στην εισαγωγή τόνου (υπόθεση τόνος-I)

ΗΠΑ

Φεβρουάριος

1991

Κοινοποίηση στο Συμβούλιο, 3.9.1991

ΗΠΑ-Απαγορεύσεις στην εισαγωγή τόνου (υπόθεση τόνος-II)

Ευρ. Κοινότητα, Ολλανδία

Ιούλιος

1992

Κοινοποίηση στο Συμβούλιο, 16.6.1994

ΗΠΑ-Φορολογία αυτοκινήτων

Ευρ. Κοινότητα

Μάιος

1993

Κοινοποίηση στο Συμβούλιο,

11.10.1994

ΥΠΟΘΕΣΗ

ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΑ

ΙΔΡΥΣΗ ΠΑΝΕΛ

ΕΚΘΕΣΗ

ΗΠΑ-Κανονισμοί που αφορούν τη βενζίνη

Βενεζουέλα,

Βραζιλία

Απρίλιος

1995

Κοινοποίηση στο όργανο επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ,

29.1.1996

Με αφορμή τις οκτώ αυτές υποθέσεις, η διαδικασία επίλυσης διαφορών της GATT (και του ΠΟΕ) ενεργοποιήθηκε περισσότερο από κάθε άλλη ανάλογη διαδικασία διεθνών οικονομικών οργανισμών προκειμένου για διμερείς διακρατικές διαφορές που ανέκυπταν εξαιτίας εθνικών εμπορικών περιοριστικών μέτρων, τα οποία λαμβάνονταν με στόχο την προστασία του περιβάλλοντος[13]. Για το λόγο αυτό, εξάλλου, ο *Οδηγός 21* που υιοθετήθηκε από τη Διάσκεψη του Ρίο[14] καλούσε τις κυβερνήσεις «να αποσαφηνίσουν το ρόλο της GATT (...) όσον αφορά το εμπόριο και τα ζητήματα του περιβάλλοντος τα οποία σχετίζονται μ' αυτό, περιλαμβανομένου, εφόσον κριθεί απαραίτητο, και [του ρόλου] της διαδικασίας επίλυσης των διαφορών». Τα πορίσματα των οκτώ πάνελ αναφέρονταν στη συμβατότητα, προς συγκεκριμένες διατάξεις της Γενικής Συμφωνίας, εθνικών περιβαλλοντικών μέτρων με εμπορικό περιεχόμενο: παρόλο που και ορισμένα πάνελ (όπως δηλαδή και η Γραμματεία της GATT) αναγνώρισαν ότι η Γενική Συμφωνία επιτρέπει στα συμβαλλόμενα μέρη της να αποφασίζουν και να εφαρμόζουν τις περιβαλλοντικές πολιτικές τους[15] και που ουδεμία από τις οκτώ εκθέσεις εγκάλεσε την ενδιαφερόμενη κυβέρνηση να

αναθεωρήσει ή να καταργήσει τους περιβαλλοντικούς στόχους που επεδίωκε, κατά βάση διαπίστωσαν ότι τα επίμαχα κάθε φορά εθνικά εμπορικά μέτρα - στο βαθμό που εισήγαγαν διακρίσεις σε βάρος αλλοδαπών προϊόντων με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος - ήταν ασυμβίβαστα προς συγκεκριμένες διατάξεις της Γενικής Συμφωνίας [τα άρθρ. III:2 (κανόνας της εθνικής μεταχείρισης από άποψη φορολογικών επιβαρύνσεων), άρθρ. III:4 (κανόνας της εθνικής μεταχείρισης από άποψη νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων) και άρθρ. XI:1 (γενική απαγόρευση των ποσοτικών περιορισμών στις εισαγωγές και τις εξαγωγές)] και δεν δικαιολογούνταν ούτε βάσει του άρθρ. XI:2 (εξαιρέσεις από τη γενική απαγόρευση των ποσοτικών περιορισμών) ούτε βάσει των διατάξεων του άρθρ. XX ΓΣ (γενικές εξαιρέσεις από την εφαρμογή των διατάξεων της ΓΣ). Πάντως, η -κατά το χαρακτηρισμό ορισμένων συγγραφέων- «νομολογία»^[16] που τα οκτώ πάνελ διαμόρφωσαν συνέβαλε στην αποσαφήνιση των κανόνων της Γενικής Συμφωνίας όσον αφορά τη σχέση του διεθνούς εμπορίου με την προστασία του περιβάλλοντος. Επισημαίνουμε, τέλος, ότι αυτές οι αποφάσεις των πάνελ έχουν ιδιαίτερη σημασία για το νομικό πλαίσιο των διεθνών εμπορικών σχέσεων που τέθηκε σε ισχύ με τη λήξη του Γύρου της Ουρουγουάης, αφού η Γενική Συμφωνία του 1947 -την οποία ερμήνευαν τα πάνελ-, όπως «διορθώθηκε, τροποποιήθηκε ή αναθεωρήθηκε μέσω των νομικών πράξεων που τέθηκαν σε ισχύ [στο πλαίσιο της GATT] πριν από την έναρξη ισχύος της ιδρυτικής συμφωνίας του ΠΟΕ», εξακολουθεί να ισχύει ως μέρος της λεγόμενης «Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου του 1994» ή «GATT του 1994» (άρθρ. 1(α) της Συμφωνίας), η διεθνής εφαρμογή της οποίας πλαισιώνεται από τον ΠΟΕ.

Τις αποφάσεις των πάνελ αναπτύσσουμε διεξοδικά στο δεύτερο και το τρίτο μέρος αυτής της μελέτης, στη βάση δύο κύριων αξόνων αναφοράς. Ο πρώτος άξονας (*δεύτερο μέρος*) αφορά την αντιμετώπιση της συμβατότητας, προς το δίκαιο της GATT, από τη μια μεριά των μέτρων που ισχύουν σε κάθε χώρα, με τα οποία καθιερώνονται προδιαγραφές προστασίας του περιβάλλοντος που πρέπει να τηρούν συγκεκριμένα προϊόντα και δυνάμει των οποίων δυσχεραίνεται η πρόσβαση στην εσωτερική αγορά αλλοδαπών προϊόντων που δεν πληρούν τις εν λόγω προδιαγραφές (*κανονισμοί προϊόντων*: product regulations), και από την άλλη μεριά των εθνικών κανονισμών με τους οποίους, για λόγους περιβαλλοντικής προστασίας, δυσχεραίνεται η πρόσβαση στην εσωτερική αγορά προϊόντων που η μέθοδος παραγωγής τους κρίνεται ως επιζήμια για το περιβάλλον (*κανονισμοί μεθόδων παραγωγής*: production methods regulation). Ο δεύτερος άξονας αναφοράς μας (*τρίτο μέρος* της μελέτης)

συνίσταται στη διερεύνηση από τα πάνελ, στο πλαίσιο όλων σχεδόν των διαφορών που ανέκυψαν, του ενδεχομένου *δικαιολόγησης*, υπό τους όρους του άρθρ. XX ΓΣ (γενικές εξαιρέσεις), των επίμαχων κάθε φορά εμπορικών μέτρων που λαμβάνονταν για περιβαλλοντικούς λόγους.

Με τον προτεινόμενο τρόπο ανάπτυξης της ύλης, διακινδυνεύουμε τη δυσκολία την οποία ενδέχεται να αντιμετωπίσουν οι αναγνώστες της μελέτης που δεν είναι «μυημένοι» στο δίκαιο της GATT στην κατανόηση των αποφάσεων των πάνελ στα θέματα της σχέσης «διεθνές εμπόριο/προστασία περιβάλλοντος». Με σκοπό την πληρέστερη παρουσίαση αυτής της κεντρικής θεματικής, το *πρώτο μέρος* της μελέτης μας έχει ως αντικείμενο μία συνοπτική παρουσίαση της δομής και του περιεχομένου της Γενικής Συμφωνίας, καθώς και των βασικών κανόνων λειτουργίας της διαδικασίας επίλυσης διαφορών της GATT.

1. Οι ουσιαστικές διατάξεις της Γενικής Συμφωνίας και η διαδικασία επίλυσης διαφορών της GATT και του ΠΟΕ

Παρόλο που κανόνες προστασίας της ανθρώπινης ζωής, των ζώων και των φυτών εντάσσονταν σε εμπορικές συμφωνίες ήδη από τον 19ο αιώνα^[17], ο όρος «προστασία του περιβάλλοντος» δεν αναφέρεται ρητά στο κείμενο της Γενικής Συμφωνίας. Κατά την εποχή της σύνταξής του και σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στις μέρες μας, η προστασία του περιβάλλοντος δεν αντιμετωπιζόταν από τις κυβερνήσεις ως ζήτημα πολιτικής προτεραιότητας.

Η Γενική Συμφωνία περιέχει ένα σύνολο κανόνων δικαίου που η εφαρμογή τους αποβλέπει, *αποκλειστικά*, στην απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου από τα δασμολογικά και μη δασμολογικά μέτρα. Η απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου από τα *δασμολογικά μέτρα* επιδιώκεται με τη διεξαγωγή των *γύρων* (rounds) πολυμερών εμπορικών διαπραγματεύσεων, στο πλαίσιο των οποίων συμφωνούνται, στη βάση μίας αρκετά περίπλοκης διαδικασίας, μειώσεις των τελωνειακών δασμών στις εισαγωγές προϊόντων, τα οποία ενδιαφέρουν τις συμμετέχουσες χώρες^[18]. Οι κυριότεροι από τους θεμελιώδεις κανόνες δικαίου που αφορούν τον παραμερισμό των *μη δασμολογικών εμποδίων* στο διεθνές εμπόριο είναι εκείνοι που ήδη παραθέσαμε (κανόνας της ίσης μεταχείρισης παρόμοιων εγχώριων και αλλοδαπών προϊόντων κατά το άρθρ. III και γενική απαγόρευση των ποσοτικών περιορισμών κατά το άρθρ. XI:1),

στους οποίους πρέπει να προσθέσουμε τον κανόνα της ίσης μεταχείρισης παρόμοιων προϊόντων προέλευσης δύο (ή περισσότερων) τρίτων χωρών (κανόνας του *μάλλον ευνοουμένου κράτους*, άρθρ. Ι:1 ΓΣ). Πολυάριθμες είναι οι διατάξεις της Γενικής Συμφωνίας με τις οποίες εισάγονται «ειδικές εξαιρέσεις» από την εφαρμογή συγκεκριμένων ουσιαστικών κανόνων της (παράδειγμα: το άρθρ. ΧΙ:2 που ήδη αναφέραμε), ενώ με το άρθρ. ΧΧ καθιερώνονται οι «γενικές εξαιρέσεις» από την εφαρμογή των διατάξεών της.

Με σκοπό να καταστήσουν την ερμηνεία και την εφαρμογή ορισμένων ουσιαστικών κανόνων της Γενικής Συμφωνίας περισσότερο «ομοιόμορφες» και «επακριβείς»^[19], τα συμβαλλόμενα μέρη συνομολόγησαν πολυμερείς εμπορικές συμφωνίες -με τις οποίες τροποποιούνταν κανόνες της Γενικής Συμφωνίας- καταρχάς στο πλαίσιο του γύρου διαπραγματεύσεων της περιόδου 1973-1979 (Γύρος του Τόκυο) και, στη συνέχεια, στο πλαίσιο του Γύρου της Ουρουγουάης, οι οποίες αποτελούν, στο σύνολό τους, μέρος του *παραγώγου δικαίου* GATT/ΠΟΕ^[20].

Τέλος, τον ίδιο κατά βάση σκοπό εξυπηρέτησε -και εξακολουθεί να εξυπηρετεί στο πλαίσιο του ΠΟΕ- η διαδικασία επίλυσης των διαφορών μεταξύ των συμβαλλομένων μερών, ιδιαίτερα δε το συστατικό στοιχείο αυτής της διαδικασίας που συνίσταται στην παρέμβαση, κατά την επίλυση της κάθε διαφοράς, ενός *τρίτου*, του *πάνελ* (ή της *ειδικής ομάδας* [groupe spéciale], σύμφωνα με τη γαλλική ονομασία του θεσμού)^[21]. Σύμφωνα με το άρθρ. ΧΧΙΙΙ ΓΣ, στο πλαίσιο της GATT, εφόσον αποτύχαινε προσπάθεια επίλυσης σε διμερή βάση μίας διαφοράς μεταξύ συμβαλλομένων μερών σχετικής με την ερμηνεία και την εφαρμογή διάταξης της Γενικής Συμφωνίας, το ενδιαφερόμενο μέρος μπορούσε να προσφύγει στο Συμβούλιο της GATT με αίτημα την ίδρυση πάνελ. Κάθε πάνελ που ιδρύοταν με σκοπό την επίλυση συγκεκριμένης διαφοράς (σε *ad hoc* δηλαδή βάση) συγκροτούνταν από πρόσωπα μη καταγόμενα από τα μέρη της διαφοράς, επιλαμβανόταν των πραγματικών και νομικών στοιχείων της υπόθεσης και η έκθεση που συνέτασσε υποβαλλόταν προς έγκριση στο Συμβούλιο της GATT. Οι αποφάσεις επίλυσης διαφορών που λαμβάνονταν από το Συμβούλιό της ήταν δεσμευτικές μόνο για τα «διάδικα» μέρη και όχι για τα τρίτα συμβαλλόμενα μέρη^[22].

Όλες οι ειδικές ομάδες που ιδρύθηκαν στο πλαίσιο της GATT, σε αρμονία με τους γενικούς κανόνες ερμηνείας των διεθνών συνθηκών που προβλέπονται στο άρθρ. 31 της Σύμβασης της Βιέννης του 1969 για το δίκαιο των συνθηκών, ερμήνευσαν με

σταθερότητα τους κανόνες της Γενικής Συμφωνίας, λαμβάνοντας υπόψη προγενέστερες κάθε φορά αποφάσεις επίλυσης διαφορών που είχαν υιοθετηθεί από το Συμβούλιο της GATT, παρόλο που το νομικό σύστημα της Γενικής Συμφωνίας αγνοεί τη θεωρία των νομικά δεσμευτικών προηγούμενων (υπό την έννοια του *stare decisis*) και που ορισμένα πάνελ σε παρόμοιες υποθέσεις φαίνεται ότι κατέληξαν σε διαφορετικές ερμηνείες των ίδιων διατάξεων της Γενικής Συμφωνίας[23]. Πάντως, πολλές από τις ερμηνείες κανόνων της Γενικής Συμφωνίας, που προτάθηκαν από πάνελ με τις εκθέσεις τους και υιοθετήθηκαν στη συνέχεια από το Συμβούλιο της GATT, ενσωματώθηκαν στις πολυμερείς εμπορικές συμφωνίες που συνομολογήθηκαν με τη λήξη του Γύρου του Τόκυο (1979): κατ' αυτόν τον τρόπο, αποτέλεσαν πλέον τμήμα του *παραγώγου δικαίου* της GATT και εξασφαλίστηκε η πολυμερής και ομοιόμορφη εφαρμογή τους μεταξύ του συνόλου των συμβαλλομένων μερών. Αυτή η διττή λειτουργία του συστήματος επίλυσης διαφορών της GATT -η επίλυση συγκεκριμένων διαφορών και η συμβολή στην ανάπτυξη του δικαίου της GATT-, αναγνωρίστηκε ρητά από τις κυβερνήσεις στο *Μνημόνιο Συμφωνίας σχετικά με τους κανόνες και τις διαδικασίες που διέπουν την επίλυση των διαφορών* στον ΠΟΕ[24]. Το συμβατικό αυτό κείμενο συνομολογήθηκε με τη λήξη του Γύρου της Ουρουγουάης και, μολονότι διατηρεί όλα τα στοιχεία της διαδικασίας επίλυσης διαφορών που διαμορφώθηκαν στο πλαίσιο της GATT και παραθέσαμε προηγουμένως, ενισχύει τη δεύτερη από τις αναφερθείσες λειτουργίες (αποσαφήνιση των διατάξεων των καλυπτόμενων από τον ΠΟΕ πολυμερών εμπορικών συμφωνιών), καθιερώνοντας πρόσθετα χαρακτηριστικά της διαδικασίας των πάνελ που επιτρέπουν την κατάταξη της στις δικαστηριακού τύπου διαδικασίες επίλυσης διακρατικών διαφορών[25].

2. Η συμβατότητα, προς το δίκαιο της GATT, των εμπορικών μέτρων με περιβαλλοντικό περιεχόμενο που αφορούν προϊόντα και μεθόδους παραγωγής

2.1. Η διάκριση μεταξύ εμπορικών μέτρων που αφορούν προϊόντα και μέτρων που αφορούν μεθόδους παραγωγής

Οι κανόνες του διεθνούς εμπορικού συστήματος εισάγουν μία βασική διάκριση ανάμεσα σε εμπορικά μέτρα ή κανονισμούς που έχουν σχέση με προϊόντα και σε εμπορικά μέτρα ή κανονισμούς που δεν έχουν σχέση με τα προϊόντα. Στην πρώτη περίπτωση, πρόκειται για εμπορικά μέτρα σχετικά με τη φύση ή την ποιότητα των

ίδιων των προϊόντων (επί παραδείγματι, μία απαγόρευση εισαγωγής εξαρτήματος αυτοκινήτου που περιέχει αμίαντο). Στη δεύτερη περίπτωση, πρόκειται για εμπορικά μέτρα που σχετίζονται με τον τρόπο με τον οποίο κάποιο προϊόν έχει υποστεί επεξεργασία, δηλαδή με τη μέθοδο και τη διεργασία παραγωγής του (παραδειγμα: μία απαγόρευση εισαγωγής χάρτου που έχει λευκανθεί με χλώριο).

Ωστόσο, η διάκριση μεταξύ εμπορικών μέτρων που έχουν σχέση με τα προϊόντα και εμπορικών μέτρων που σχετίζονται με τη μέθοδο παραγωγής των προϊόντων δεν είναι πάντοτε σαφής. Η μέθοδος παραγωγής ενός προϊόντος ενδέχεται να επηρεάσει ιδιότητα ή χαρακτηριστικά του προϊόντος (επί παραδείγματι, ένα προϊόν διατροφής μπορεί να έχει παραχθεί με χρήση φυτοφαρμάκων επικίνδυνων για την υγεία των ανθρώπων), ενώ πολύ συχνά απαιτήσεις σχετικές με ιδιότητες προϊόντων περιλαμβάνουν απαιτήσεις σχετικές με τη μέθοδο παραγωγής (οι οποίες επηρεάζουν τα τελικά χαρακτηριστικά των προϊόντων)[26]. Ακόμη, ένα νέο μέσο περιβαλλοντικής πολιτικής των κρατών, η *επίθεση οικολογικού σήματος* (ecolabel), βασιζόμενο στην προσέγγιση κύκλου ζωής των προϊόντων (εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων του προϊόντος από την αρχή μέχρι το τέλος της ζωής του), λαμβάνει υπόψη κριτήρια σχετικά τόσο με τα περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά ενός προϊόντος όσο και με τη μέθοδο που χρησιμοποιήθηκε για την παραγωγή του[27].

Πάντως, παρά την ασάφεια που επικρατεί όσον αφορά τη διάκριση μεταξύ εμπορικών μέτρων που έχουν σχέση με προϊόντα κι εκείνων που σχετίζονται με μεθόδους παραγωγής, η δεύτερη κατηγορία μέτρων είναι εκείνη που εγείρει δισεπίλυτα -μέχρι στιγμής- ζητήματα για το δίκαιο του διεθνούς εμπορικού συστήματος. Μία μέθοδος παραγωγής μπορεί να οδηγήσει σε υποβάθμιση στοιχείων του περιβάλλοντος μίας γειτονικής χώρας, ενώ μία άλλη ενδέχεται να αποτελεί πηγή ρύπανσης στη μεθόριο ενός κοινού ποταμού ή λίμνης. Άλλες μέθοδοι παραγωγής μπορούν να οδηγήσουν σε εξαφάνιση μεταναστευτικών ειδών (επί παραδείγματι: εξάντληση αλιευμάτων ανοικτής θάλασσας), όπως άλλες μέθοδοι μπορεί να καταλήξουν σε υποβάθμιση των «παγκόσμιων κοινών περιβαλλοντικών αγαθών» (καταστροφή της στοιβάδας του όζοντος, αλλαγή του κλίματος, απώλεια της βιοποικιλότητας). Παρόλο που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση το κυρίαρχο δικαίωμα κάθε κράτους να χαράσσει και να εφαρμόζει την περιβαλλοντική πολιτική του, το πρόβλημα που ανακύπτει είναι σε ποιο βαθμό, δυνάμει των κανόνων της Γενικής Συμφωνίας, μία κυβέρνηση μπορεί να επιβάλλει την πολιτική της για την αντιμετώπιση διασυνοριακών ή παγκόσμιων

περιβαλλοντικών προβλημάτων, όταν συστατικό στοιχείο αυτής της πολιτικής είναι μέτρα που έχουν επιπτώσεις στο διεθνές εμπόριο[28].

Όσον αφορά τα μέτρα που έχουν σχέση με τα προϊόντα (συνήθως τεχνικές προδιαγραφές και πρότυπα που οφείλουν να τηρούν τα προϊόντα), οι κανόνες του διεθνούς εμπορικού συστήματος θέτουν ελάχιστα εμπόδια στο δικαίωμα κάθε κράτους να προστατεύει το περιβάλλον του από ζημίες προερχόμενες από την κατανάλωση εγχώριων και παρόμοιων εισαγόμενων προϊόντων: το άρθρ. III ΓΣ επιτρέπει σε κάθε χώρα να εφαρμόσει στα εισαγόμενα προϊόντα τις ίδιες απαιτήσεις που ισχύουν για τα παρόμοια εγχώρια προϊόντα, εφόσον αυτό δεν καταλήγει σε λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση των εισαγόμενων προϊόντων. Σ' αυτό ακριβώς το «πνεύμα» κινήθηκαν οι αποφάσεις των πάνελ που θα εξετάσουμε στη συνέχεια. Επίσης, στην ίδια κατεύθυνση κινείται ένα συνεκτικό καθεστώς που εφαρμόζεται στο πλαίσιο του ΠΟΕ, το οποίο είναι αποτυπωμένο σε διατάξεις με περιβαλλοντικό περιεχόμενο που, ως αποτέλεσμα των πολυμερών διαπραγματεύσεων της περιόδου 1992-1994, είναι ενταγμένες σε ορισμένες από τις πολυμερείς εμπορικές συμφωνίες του Γύρου της Ουρουγουάης[29]. Το καθεστώς αυτό έχει βασικό στόχο την εξασφάλιση της διαφάνειας κατά την προετοιμασία, έγκριση και εφαρμογή τεχνικών προδιαγραφών και προτύπων, καθώς και διαδικασιών εκτίμησης της συμμόρφωσης προς αυτά, περιλαμβάνοντας επίσης και ουσιαστικές διατάξεις σχετικά με τη μη διακρίνουσα μεταχείριση και την έννοια των ελάχιστων εμπορικών φραγμών.

Από την άλλη μεριά, όπως αναλυτικά θα αναφερθούμε στην ενότητα 2.3. αυτού του μέρους της μελέτης, οι ειδικές ομάδες της GATT και του ΠΟΕ κατέληξαν σε πορίσματα, σύμφωνα με τα οποία τα μέτρα περιορισμού των εισαγωγών που έχουν σχέση με τις μεθόδους παραγωγής ενός προϊόντος, και που κατά συνέπεια επιβάλλονται σε προϊόντα, οι ιδιότητες ή τα χαρακτηριστικά των οποίων δεν προκαλούν περιβαλλοντική βλάβη, δεν συμβιβάζονται προς τους κανόνες της Γενικής Συμφωνίας. Η σημαντικότερη συνέπεια αυτής της ερμηνείας των πάνελ είναι ότι μία κυβέρνηση δεν μπορεί, μονομερώς, να περιορίζει ή να απαγορεύει την εισαγωγή ενός προϊόντος λόγω των περιβαλλοντικών επιπτώσεων της μεθόδου παραγωγής που χρησιμοποιείται στη χώρα εξαγωγής (παραγωγής) του.

2.2. Τα εμπορικά μέτρα που αφορούν προϊόντα

2.2.1. Η φορολογική μεταχείριση - άρθρο III:2 ΓΣ

Το άρθρ. III:2 ΓΣ ορίζει ότι «τα προϊόντα που εισάγονται στο έδαφος κάθε συμβαλλόμενου μέρους δεν θα θίγονται, άμεσα ή έμμεσα, με φόρους ή άλλες εσωτερικές επιβαρύνσεις υπέρτερες εκείνων που θίγουν, άμεσα ή έμμεσα, τα παρόμοια εγχώρια προϊόντα». Εξάλλου, κατά το εδάφιο β΄ του άρθρ. III:2 «ουδέν συμβαλλόμενο μέρος θα εφαρμόζει φόρους ή άλλες εσωτερικές επιβαρύνσεις στα εισαγόμενα ή τα εγχώρια προϊόντα κατά τρόπο αντίθετο προς τις αρχές που θεσπίζονται με την πρώτη παράγραφο του άρθρου III». Σύμφωνα, τέλος, με το άρθρ. III:1 ΓΣ, «οι φόροι και οι λοιπές εσωτερικές επιβαρύνσεις, καθώς και οι νόμοι, οι κανονισμοί και οι λοιπές νομικές διατάξεις που αφορούν την πώληση, προσφορά προς πώληση, αγορά, μεταφορά, διανομή ή χρησιμοποίηση των προϊόντων στην εσωτερική αγορά, όπως και οι εσωτερικοί ποσοτικοί κανονισμοί που προβλέπουν την, κατά ορισμένη ποσότητα ή αναλογία, ανάμειξη, κατεργασία ή χρήση προϊόντων, δεν θα πρέπει να εφαρμόζονται στα εισαγόμενα ή τα εγχώρια προϊόντα κατά τρόπο που να προστατεύεται η εθνική παραγωγή».

Το πάνελ της υπόθεσης *ΗΠΑ-Φόροι στην εισαγωγή πετρελαίου και προϊόντων πετρελαίου* αποσαφήνισε τη δυνατότητα κάθε συμβαλλόμενου μέρους της Γενικής Συμφωνίας -και σήμερα μέλους του ΠΟΕ- να θεσπίζει φορολογικά μέτρα με στόχο την προστασία του περιβάλλοντος από εισαγωγές προϊόντων τα οποία θα μπορούσαν να προκαλέσουν την επιδείνωσή του. Σύμφωνα με την καταγγελία που είχαν υποβάλει στο Συμβούλιο της GATT ο Καναδάς, η ΕΟΚ και το Μεξικό, η κυβέρνηση των ΗΠΑ, σε εκτέλεση και κατ' εφαρμογή της νομοθεσίας για την ίδρυση του Ειδικού Ταμείου για το Περιβάλλον (1986) που προέβλεπε ότι, με σκοπό την προστασία της δημόσιας υγείας από επικίνδυνα απόβλητα και από την αποθήκευση επικίνδυνων αποβλήτων, μπορεί να επιβάλλονται ειδικοί φόροι στις εταιρείες που παράγουν ή/και αποθηκεύουν απόβλητα και η συλλογή τους να χρησιμοποιείται για την εκπόνηση και εφαρμογή προγραμμάτων προστασίας του περιβάλλοντος, επιβάρυναν το πετρέλαιο και προϊόντα πετρελαίου που εισάγονταν από τα τρία καταγγέλλοντα συμβαλλόμενα μέρη με φόρο δυσμενέστερο εκείνου ο οποίος επιβάρυνε παρόμοια προϊόντα εγχώριας παραγωγής και, για το λόγο αυτό, οι ΗΠΑ παρέβαιναν υποχρεώσεις που υπέχουν δυνάμει σειράς διατάξεων της Γενικής Συμφωνίας (παράγρ. 2.1 και 3.1.1 της έκθεσης του πάνελ^[30]). Το πάνελ διαπίστωσε, όσον αφορά το φόρο επί του πετρελαίου, ότι οι ΗΠΑ, επειδή η δυσμενής φορολογική επιβάρυνση του εισαγόμενου προϊόντος

προβλεπόταν στην ίδια τη νομοθεσία του 1986, παραβίασαν υποχρέωση που υπέχουν δυνάμει του άρθρ. III:2 εδάφιο α΄ ΓΣ, με το οποίο θεσπίζεται ο κανόνας της *ίσης φορολογικής μεταχείρισης* εισαγόμενων και παρόμοιων εγχώριων προϊόντων (παράγρ. 5.1.12 της έκθεσης). Όσον αφορά το φόρο επί των προϊόντων πετρελαίου, το πάνελ έκρινε ότι, επειδή η δυσμενής επιβάρυνση των εισαγόμενων προϊόντων είχε γίνει με διοικητική πράξη κατ' εφαρμογή της νομοθεσίας του 1986, η ευχέρεια της διοίκησης να τροποποιήσει ή να μην εφαρμόσει την εν λόγω πράξη επέτρεπε τη μη στοιχειοθέτηση παραβίασης, εκ μέρους των αμερικανικών αρχών, της υποχρέωσης που απορρέει από τον κανόνα του άρθρ. III:2 εδάφιο α΄ (παράγρ. 5.2.10 της έκθεσης)[31].

Η γενική αρχή την οποία συνήγαγε η ειδική ομάδα, ερμηνεύοντας το άρθρ. III:2 εδάφιο α΄ ΓΣ, ήταν ότι ο ενλόγω κανόνας «υποχρεώνει τα συμβαλλόμενα μέρη να εγκαθιστούν ορισμένες προϋποθέσεις ανταγωνισμού μεταξύ εισαγόμενων και παρόμοιων εγχώριων προϊόντων (και ότι) κάθε αλλαγή στους όρους ανταγωνισμού που προκαλείται από δυσμενή φορολογική επιβάρυνση του εισαγόμενου προϊόντος στοιχειοθετεί *ipso facto* παραβίαση του κανόνα του άρθρου III:2 εδάφιο α΄ ΓΣ» (παράγρ. 5.1.9). Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι το πάνελ δεν έλαβε υπόψη του τον ειδικό -περιβαλλοντικό- σκοπό που εξυπηρετούσε το επίμαχο φορολογικό μέτρο και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «το ζήτημα του εάν ένας φόρος επί των πωλήσεων ενός προϊόντος επιβάλλεται για γενικούς δημοσιονομικούς λόγους ή αποσκοπεί στην ενθάρρυνση της ορθολογικής χρησιμοποίησης των περιβαλλοντικών πόρων δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη, προκειμένου να καθοριστεί εάν ο φόρος αυτός μπορεί να εισπραχθεί κατά τη διέλευση (προϊόντων) από τα σύνορα» (παράγρ. 5.2.4) και, κατά συνέπεια, να αποφασιστεί εάν είναι σύμφωνος προς το άρθρ. III:2 ΓΣ[32].

Ακόμη, το πάνελ έκρινε ότι η θέσπιση ενός φόρου για περιβαλλοντικούς σκοπούς, από τη στιγμή που θα διαπιστωθεί ότι είναι ασυμβίβαστη προς το άρθρ. III:2 εδάφιο α΄ ΓΣ, δεν έχει σημασία αν δεν είχε επίπτωση ή αν προκάλεσε ασήμαντη επίπτωση στον όγκο του εμπορίου μεταξύ της χώρας που επέβαλε το φόρο και της χώρας εξαγωγής του θιγόμενου προϊόντος (παράγρ. 5.1.9, τελευταία φράση). Το πάνελ κατέληξε στην κρίση αυτή παραπέμποντας στο πόρισμα ενός από τα πρώτα πάνελ που είχαν συγκροτηθεί στο πλαίσιο της GATT -του πάνελ της υπόθεσης *Εσωτερικοί φόροι Βραζιλίας* (1950)-, το οποίο είχε κρίνει ότι η διάταξη του άρθρ. III:2 εδάφιο α΄ ΓΣ εφαρμόζεται «είτε οι εισαγωγές από ένα συμβαλλόμενο μέρος είναι σημαντικές είτε

είναι ασήμαντες είτε ανύπαρκτες»[\[33\]](#).

Σε μία από τις πρόσφατες υποθέσεις με περιβαλλοντική διάσταση που απασχόλησαν την GATT, στην υπόθεση *ΗΠΑ-Φορολογία αυτοκινήτων*, η ειδική ομάδα που ιδρύθηκε κατέληξε σε πόρισμα με το οποίο αναγνωρίστηκε η συμβατότητα προς το άρθρ. III:2 ΓΣ μίας φορολογικής νομοθεσίας των ΗΠΑ που είχε θεσπισθεί με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος. Πράγματι, ένα από τα αντικείμενα της καταγγελίας που είχε υποβάλει η Ευρωπαϊκή Κοινότητα στο Συμβούλιο της GATT[\[34\]](#) ήταν ότι η κυβέρνηση των ΗΠΑ, σύμφωνα με τη νομοθεσία του 1978 για το φόρο επί της ενέργειας, επέβαλε και εισέπραττε αυξημένο φόρο επί των αυτοκινήτων που η απόδοσή τους κατά την κατανάλωση καυσίμων ήταν κατώτερη ενός «κατωφλίου». Σύμφωνα με την Κοινότητα, αυτή η φορολογική νομοθεσία επιβάρυνε τα προϊόντα των κοινοτικών κατασκευαστών αυτοκινήτων με χαμηλή απόδοση κατά την κατανάλωση καυσίμων, είχε ως σκοπό την προστασία της αμερικανικής παραγωγής και, για το λόγο αυτό, ήταν αντίθετη προς το άρθρ. III:2 εδάφιο β' ΓΣ (παράγρ. 5.11 της έκθεσης[\[35\]](#)). Το πάνελ θεμελίωσε την κρίση του για τη συμβατότητα προς το άρθρ. III:2 ΓΣ της επίμαχης νομοθεσίας στο ακόλουθο -πραγματολογικής φύσης- επιχείρημα: η ειδική ομάδα επεσήμανε ότι, από τα στατιστικά και τα τεχνικά στοιχεία που έθεσαν στη διάθεσή της τα μέρη της διαφοράς, προκύπτει ότι σκοπός του επίμαχου φορολογικού μέτρου δεν ήταν η προστασία της αμερικανικής παραγωγής αυτοκινήτων, επειδή «η τεχνολογία που επιτρέπει την κατασκευή αυτοκινήτων με απόδοση στην κατανάλωση καυσίμων μεγαλύτερη από τη θεσπιζόμενη βάσει του 'κατωφλίου' δεν είναι μόνο αμερικανική, όπως ούτε ήταν μόνο αλλοδαπής (κοινοτικής) προέλευσης τα αυτοκίνητα με απόδοση στην κατανάλωση καυσίμων χαμηλότερη από τη θεσπιζόμενη βάσει του 'κατωφλίου'» (παράγρ. 5.25). Αξίζει πάντως να προστεθεί ότι το όργανο της GATT, παρόλο που αποφάνθηκε για τη συμβατότητα προς τη Γενική Συμφωνία του εθνικού φορολογικού μέτρου με περιβαλλοντικό περιεχόμενο, δεν παρέλειψε να διατυπώσει το «σκεπτικισμό» του για το εάν το συγκεκριμένο μέτρο ήταν το καταλληλότερο για την επίτευξη των επιδιωκόμενων στόχων περιβαλλοντικής προστασίας (παράγρ. 5.24).

2.2.2. Η επίθεση οικολογικού σήματος (ecolabel) - άρθρο III:4 ΓΣ

Η δεύτερη εκδοχή του κανόνα της εθνικής μεταχείρισης που θεσπίζεται με την παράγραφο 4 του άρθρ. III ΓΣ, όπως ήδη αναφέραμε, είναι εκείνη της εθνικής

μεταχείρισης των εισαγόμενων προϊόντων από άποψη νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων. Σύμφωνα με το άρθρ. III:4 ΓΣ «τα προϊόντα κάθε συμβαλλόμενου μέρους που εισάγονται στο έδαφος κάθε άλλου συμβαλλόμενου μέρους δεν θα υπόκεινται σε μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή σε σχέση με τη μεταχείριση που παραχωρείται στα παρόμοια εγχώρια προϊόντα βάσει νόμων, κανονισμών και λοιπών νομικών διατάξεων που αφορούν την πώληση, προσφορά προς πώληση, αγορά, μεταφορά, διανομή ή χρησιμοποίηση αυτών των προϊόντων στην εσωτερική αγορά».

Παρόλο που η υπόθεση *τόνος-I* -τα πραγματικά περιστατικά της οποίας ήδη παραθέσαμε στην εισαγωγή αυτής της μελέτης- αφορά τη συμβατότητα προς τον κανόνα του άρθρ. III:4 ΓΣ των εθνικών μέτρων που σχετίζονται με μεθόδους παραγωγής προϊόντων και για το λόγο αυτό την εξετάζουμε διεξοδικά στην ενότητα 2.3 της μελέτης μας, ένα σκέλος της καταγγελίας και των συμπερασμάτων στα οποία κατέληξε το πάνελ άμεσα σχετίζονται με τη συμβατότητα, προς την ίδια διάταξη, εθνικών μέτρων που ενδέχεται να αφορούν όχι μόνο τη μέθοδο παραγωγής του προϊόντος, αλλά και τη φύση ή την ποιότητα του ίδιου του προϊόντος[36].

Η κυβέρνηση του Μεξικού καταλόγιζε στις ΗΠΑ, μεταξύ άλλων, παραβίαση του άρθρ. I:1 ΓΣ (του κανόνα του μάλλον ευνοουμένου κράτους, δηλαδή της ίσης μεταχείρισης, από κάθε συμβαλλόμενο μέρος, των παρόμοιων προϊόντων προέλευσης δύο ή περισσότερων τρίτων χωρών) εξαιτίας της αμερικανικής νομοθεσίας για την πληροφόρηση του καταναλωτή σχετικά με την προστασία των δελφινιών (DPCIA). Σύμφωνα με τη νομοθεσία αυτή, εάν ένας παραγωγός, εισαγωγέας, εξαγωγέας, διανομέας ή πωλητής προϊόντων τόνου ανέγραφε σε επιγραφή του προϊόντος την ένδειξη «Dolphin Safe» (αλιεία τόνου χωρίς κίνδυνο για τα δελφίνια) ή κάθε άλλη ανάλογη ένδειξη με σκοπό να παραπλανηθεί ο καταναλωτής ότι το προϊόν δεν αλιεύθηκε κατά τρόπο επικίνδυνο για τα δελφίνια, επιτρέπεται στη διοίκηση να επιβάλλει στον αυτουργό πρόστιμο, αφού προηγουμένως κηρύξει την πρακτική του αυτή αντίθετη προς τη νομοθεσία που αφορά τις κανονιστικές αρμοδιότητες της Ομοσπονδιακής Επιτροπής Εμπορίου (παράγρ. 2.12 της έκθεσης του πάνελ[37]).

Οι εκπρόσωποι των ΗΠΑ στην ειδική ομάδα αντέκρουσαν την καταγγελία του Μεξικού, υποστηρίζοντας -χωρίς πρόσθετη επιχειρηματολογία- ότι η νομοθεσία DPCIA ήταν συμβατή όχι μόνο σε σχέση με το άρθρ. I:1, αλλά και με το άρθρ. III:4 ΓΣ (παράγρ. 5.41). Το πάνελ εξέτασε -και αποφάνθηκε θετικά για- τη συμβατότητα του επίμαχου μέτρου μόνο σε σχέση με το άρθρ. I:1 ΓΣ, καθιστώντας έτσι σαφές ότι οι κανόνες *μη διάκρισης* μεταξύ αλλοδαπών και εγχώριων προϊόντων που περιέχονται στη Γενική Συμφωνία δεν εμποδίζουν κάθε κυβέρνηση από το να χορηγεί σε ορισμένα προϊόντα οικολογικό σήμα (ecolabel) που αποδεικνύει την οικολογική ποιότητα του προϊόντος, όπως ούτε την εμποδίζουν να αρνείται τη χορήγηση παρόμοιου σήματος σε άλλα προϊόντα που σέβονται λιγότερο το περιβάλλον, ακόμη κι αν, στη δεύτερη περίπτωση, πρόκειται για εισαγόμενα προϊόντα, αλλά υπό την προϋπόθεση ότι η χορήγηση του «πράσινου» σήματος προβλέπεται ανεξάρτητα από την προέλευση (εγχώρια ή αλλοδαπή) των προϊόντων (παράγρ. 5.43). Ωστόσο, το πάνελ θεωρείται ότι *σιωπηρά* αναγνώρισε τη συμβατότητα της επίμαχης νομοθεσίας και προς το άρθρ. III:4 ΓΣ^[38], καθώς επεσήμανε ότι «(η επίμαχη νομοθεσία) δεν περιορίζει την πώληση των προϊόντων που παράγονται με βάση τον τόνο [περιορισμός που απαιτείται να συντρέχει βάσει του άρθρ. III:4 ΓΣ]. Τα προϊόντα αυτά μπορούν να πωλούνται ελεύθερα, είτε φέρουν την επιγραφή «αλιεύθηκαν χωρίς κίνδυνο για τα δελφίνια» είτε όχι. Η επίμαχη νομοθεσία δεν καθιερώνει προδιαγραφή που πρέπει να τηρούν τα προϊόντα για να αποσπάσουν κάποιο όφελος από τις δημόσιες αρχές. Το όφελος με το οποίο ενδεχομένως εφοδιάζει τα προϊόντα αυτή η επιγραφή εξαρτάται, σε τελική ανάλυση, από την απόφαση του καταναλωτή να επιλέξει και να αγοράσει προϊόν τόνου που φέρει ανάλογη επιγραφή» (παράγρ. 5.42 της έκθεσης)^[39].

2.2.3. Οι ποσοτικοί περιορισμοί στις εισαγωγές και οι εξαιρέσεις από τον κανόνα της γενικής απαγόρευσής τους - άρθρα XI:1 και XI:2 ΓΣ

Το άρθρ. XI:1 ΓΣ ορίζει ότι κάθε συμβαλλόμενο μέρος «δεν θα θεσπίζει ούτε θα διατηρεί, κατά την εισαγωγή προϊόντος που προέρχεται από το έδαφος άλλου συμβαλλόμενου μέρους ή κατά την εξαγωγή ή την πώληση προς εξαγωγή προϊόντος

που προορίζεται για το έδαφος άλλου συμβαλλόμενου μέρους, περιορισμούς ή απαγορεύσεις άλλους εκτός δασμών, φόρων ή άλλων επιβαρύνσεων, είτε η εφαρμογή των περιορισμών αυτών πραγματοποιείται μέσω ποσοτώσεων, αδειών εισαγωγής ή εξαγωγής είτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο». Επίσης, το άρθρ. XI:2 (β) ΓΣ ορίζει ότι οι διατάξεις της πρώτης παραγράφου του άρθρ. XI:1 δεν εκτείνονται «στις απαγορεύσεις ή τους περιορισμούς στις εισαγωγές και τις εξαγωγές που είναι απαραίτητοι για την εφαρμογή διαφόρων νόμων ή κανονισμών σχετικών με την κατάταξη, τον έλεγχο της ποιότητας ή την προσφορά προς πώληση των προϊόντων στο διεθνές εμπόριο».

Αυτό το κριτήριο της αναγκαιότητας που εισάγεται με το άρθρ. XI:2 (β) ΓΣ εμπεριέχει, σε περιορισμένο βέβαια βαθμό, τον κανόνα της εθνικής μεταχείρισης του άρθρ. III ΓΣ. Έτσι, το πάνελ της υπόθεσης *ΗΠΑ-Απαγορεύσεις στις εισαγωγές τόνου και προϊόντων τόνου από τον Καναδά*, αφού προηγουμένως είχε κρίνει ότι τα επίμαχα αμερικανικά μέτρα - που είχαν ληφθεί με σκοπό τη διατήρηση φυσικών πόρων που κινδύνευαν να εξαντληθούν και ήταν συμπληρωματικά (κατά τον ισχυρισμό των ΗΠΑ) με μέτρα απαγόρευσης της αλιείας αυτών των ειδών στο εσωτερικό των ΗΠΑ - ενέπιπταν στον απαγορευτικό κανόνα του άρθρ. XI:1 ΓΣ (παράγρ. 4.5 της έκθεσης [\[40\]](#)), κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα μέτρα αυτά «δεν καλύπτονταν επαρκώς από τις προϋποθέσεις που τίθενται με το άρθρ. XI:2 (β), κατά πρώτο λόγο επειδή εφαρμόζονταν για ορισμένα είδη, η αλιεία των οποίων δεν ήταν μέχρι στιγμής απαγορευμένη στις ΗΠΑ (...) και, κατά δεύτερο λόγο, επειδή η απαγόρευση εισαγωγής για άλλα είδη διατηρούνταν σε ισχύ τη στιγμή κατά την οποία η απαγόρευση αλιείας των ίδιων ειδών στο εσωτερικό των ΗΠΑ είχε αρθεί» (παράγρ. 4.6).

Επομένως, σύμφωνα με την έκθεση αυτής της ειδικής ομάδας, οι εμπορικοί κανονισμοί που περιορίζουν τις εισαγωγές μπορούν να διαφύγουν της γενικής απαγόρευσης των ποσοτικών περιορισμών, υπό την ελάχιστη προϋπόθεση ότι δεν καθιερώνουν διακρίνουσα μεταχείριση των παρόμοιων με τα εγχώρια εισαγόμενων προϊόντων.

2.3. Τα εμπορικά μέτρα που αφορούν μεθόδους παραγωγής (άρθρα III:4 και XI:1 ΓΣ)

Το πάνελ της υπόθεσης *τόνος-Ι* ήταν το όργανο της GATT που σημασιοδότησε με τις αποφάσεις του την αντιμετώπιση, από το δίκαιο του διεθνούς εμπορικού συστήματος, των εθνικών εμπορικών μέτρων με περιβαλλοντικό περιεχόμενο όταν αυτά εμφανίζονται να αφορούν τη μέθοδο και τη διεργασία παραγωγής ενός προϊόντος. Στην υπόθεση αυτή, το πάνελ που ιδρύθηκε δύσκολα μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι, με την έκθεση που συνέταξε και με τα πορίσματα στα οποία κατέληξε, διετύπωσε νομικούς συλλογισμούς που να πείθουν, χωρίς επιφυλάξεις, για τη μη συμβατότητα αυτού του είδους εμπορικών μέτρων προς τη Γενική Συμφωνία[41]. Όμως, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, τα πάνελ τριών άλλων υποθέσεων με παρόμοιο περιεχόμενο που ανέκυψαν μετά τη μεξικανο-αμερικανική διαφορά *τόνος-Ι* διετύπωσαν περισσότερο αξιόπιστους νομικούς συλλογισμούς και πορίσματα.

Στο πλαίσιο της υπόθεσης *τόνος-Ι*, ο «διάλογος» που αναπτύχθηκε μεταξύ της ειδικής ομάδας και των εκπροσώπων των Ηνωμένων Πολιτειών -οι ΗΠΑ ήταν το καθ' ου η καταγγελία συμβαλλόμενο μέρος και στις τέσσερις υποθέσεις για τις οποίες συζητάμε σ' αυτή την ενότητα-, είχε ως αφορμή και επίκεντρο τα επιχειρήματα που επιστράτευσαν οι αμερικανοί εκπρόσωποι στην προσπάθειά τους να πείσουν για τη συμβατότητα των επίμαχων μέτρων προς το άρθρ. III:4 ΓΣ. Κατ' αυτούς, η νομοθεσία MMPA, προβλέποντας κατά βάση ότι οι τόνοι θα όφειλαν να αλιεύονται εντός των αμερικανικών χωρικών υδάτων με συγκεκριμένου τύπου δίχτυα που να αποτρέπουν τον περιστασιακό τραυματισμό ή τη θανάτωση των δελφινιών και, κατ' επέκταση, ότι θα μπορεί να απαγορεύεται η εισαγωγή τόνου από χώρες που δεν επιβάλλουν την αλιεία τόνου με ίδιου τύπου δίχτυα[42], ήταν συμβατή προς το άρθρ. III:4 ΓΣ[43], επειδή πληρούσε τις προϋποθέσεις της *Ερμηνευτικής σημείωσης του άρθρου III*, δυνάμει της οποίας ένας φόρος ή ένα νομοθετικής ή κανονιστικής φύσης μέτρο

μπορεί να διαφεύγει της ρυθμιστικής εμβέλειας του άρθρ. III ΓΣ, εφόσον είναι *φόρος ή μέτρο που εισπράττεται ή επιβάλλεται κατά τη διέλευση προϊόντος από τα σύνορα* (παράγρ. 5.8 της έκθεσης[44]). Σύμφωνα με την ερμηνευτική σημείωση[45], «κάθε φόρος ή άλλη εσωτερική επιβάρυνση ή κάθε νόμος, κανονισμός ή νομική διάταξη από τους αναφερόμενους στην πρώτη παράγραφο του άρθρου III της Γενικής Συμφωνίας, που εφαρμόζεται στο εισαγόμενο προϊόν και στο παρόμοιο εγχώριο προϊόν και εισπράττεται ή εφαρμόζεται, στην περίπτωση του εισαγόμενου προϊόντος, κατά τη στιγμή και στον τόπο της εισαγωγής [στα σύνορα], θα θεωρείται φόρος ή άλλη εσωτερική επιβάρυνση ή νόμος ή κανονισμός ή νομική διάταξη υπό την έννοια της πρώτης παραγράφου του άρθρου III και, κατά συνέπεια, θα διέπεται από τις διατάξεις αυτές του άρθρου III».

Αν λάβουμε υπόψη το περιεχόμενο της νομοθεσίας MMPA που αναφέραμε προηγουμένως, καταλήγουμε στη διαπίστωση ότι ήταν αναπόφευκτο, για τις ΗΠΑ, να στηρίξουν την επιχειρηματολογία τους -υπέρ της υπαγωγής της νομοθεσίας τους στην ερμηνευτική σημείωση- στο γεγονός ότι η νομοθεσία αυτή «δεν ήταν μέτρο που αφορούσε τον τόνο ως προϊόν» (παράγρ. 5.10). Όμως, αυτό το επιχείρημα ήταν εκείνο που έδωσε έρεισμα στο πάνελ να αποκλείσει το ουσιώδες διάβημα των ΗΠΑ (συμβατότητα προς το άρθρ. III:4, επειδή πληρούνταν οι όροι της ερμηνευτικής σημείωσης).

Πράγματι το πάνελ έκρινε, κατά πρώτο λόγο, ότι η επίμαχη νομοθεσία θα μπορούσε να υπαχθεί στην *Ερμηνευτική σημείωση του άρθρου III* μόνο εάν επρόκειτο «(...) επί παραδείγματι, για μία απαγόρευση εισαγωγής ενός προϊόντος, η οποία προκαλεί, στα σύνορα, μία απαγόρευση των πωλήσεων στην εσωτερική αγορά, που θίγει τόσο τα εισαγόμενα προϊόντα όσο και τα παρόμοια εγχώρια προϊόντα» (παράγρ. 5.11). Στην προκειμένη περίπτωση ήταν περισσότερο από εμφανές ότι η συγκεκριμένη απαγόρευση εισαγωγής τόνου από το Μεξικό, που είχε εκδοθεί από τη διοίκηση κατ' εφαρμογή της νομοθεσίας MMPA, αφορούσε αποκλειστικά και μόνο τα προϊόντα αυτής της χώρας. Κατά δεύτερο λόγο, η ειδική ομάδα έκρινε ότι η επίμαχη νομοθεσία δεν

μπορούσε να υπαχθεί στην *Ερμηνευτική σημείωση του άρθρου III* ως μέτρο που επιβάλλεται κατά τη διέλευση των προϊόντων από τα σύνορα, επικαλούμενη το πόρισμα της έκθεσης του 1970 της ομάδας εργασίας της GATT για τις φορολογικές επιβαρύνσεις στα σύνορα, σύμφωνα με το οποίο ως τέτοιου είδους μέτρα χαρακτηρίζονται μόνον εκείνα «που θίγουν άμεσα τα προϊόντα»^[46], προσθέτοντας ότι «είναι παράλογο από τη μία μεριά να δηλώνεται ότι η επίμαχη νομοθεσία δεν αφορά τον τόνο ως προϊόν (...) και από την άλλη μεριά να ζητείται η εφαρμογή, σε σχέση μ' αυτήν, κανόνων της GATT για τους οποίους έχει γίνει δεκτό ότι δεν αφορούν παρά μόνο τα προϊόντα» (παράγρ. 5.13).

Θα ανέμενε κανείς, ως επιστέγασμα αυτής της επιχειρηματολογίας που υιοθέτησε το πάνελ, ότι στη συνέχεια η ειδική ομάδα θα διερωτάτο εάν το επίμαχο μέτρο μπορούσε ή όχι να κηρυχθεί ασυμβίβαστο με υποχρεώσεις που υπέχουν οι ΗΠΑ δυνάμει του άρθρ. III:4 ΓΣ^[47], δεδομένου ότι όχι μόνο είχε ήδη και η ίδια δεχθεί ότι αυτό δεν αφορούσε τον τόνο ως προϊόν, αλλά και ότι το άρθρ. III:4 ρητά αναφέρεται σε *προϊόντα* (σε σχέση με τα οποία οφείλει να παρέχεται συγκεκριμένη μεταχείριση). Το πάνελ προτίμησε μόνο να επισημάνει ότι «το άρθρο III:4 δημιουργεί την υποχρέωση στις Ηνωμένες Πολιτείες να μην υποβάλλουν τον τόνο που εισάγεται από το Μεξικό σε μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή σε σχέση με τον αμερικανικό τόνο, είτε η προσβολή των δελφινιών από τα μεξικανικά πλοία αντιστοιχεί είτε δεν αντιστοιχεί στην προσβολή δελφινιών που αποδίδεται σε αμερικανικά πλοία» (παράγρ. 5.15) και, στη συνέχεια, τόσο στο «σκεπτικό» της έκθεσης όσο και στα συμπεράσματά της (παράγρ. 7.1), κήρυξε το επίμαχο μέτρο αντίθετο προς τις υποχρεώσεις που υπέχουν οι ΗΠΑ δυνάμει του άρθρ. XI:1 ΓΣ (γενική απαγόρευση των ποσοτικών περιορισμών)^[48], και μάλιστα χωρίς καμία περαιτέρω επιχειρηματολογία αλλά απλώς παραθέτοντας, στο «σκεπτικό» της έκθεσης, το κείμενο του άρθρ. XI:1 (παράγρ. 5.18).

Πάντως, τα πάνελ των τριών υποθέσεων που ακολούθησαν και αφορούσαν τη συμβατότητα μέτρων σχετικών με μεθόδους παραγωγής προϊόντων, προσπάθησαν να αποκαταστήσουν, σε κάποιο βαθμό, μία νομικά συνεπή αντιμετώπιση αυτών των

μέτρων.

Η υπόθεση *τόνος-II* ήταν παρόμοια με την υπόθεση *τόνος-I*, με μόνη διαφορά ότι η αμερικανική κυβέρνηση, με τροπολογία που εισήγαγε στη νομοθεσία MPPA το 1991, είχε επεκτείνει την απαγόρευση εισαγωγής προϊόντων τόνου στην αμερικανική επικράτεια από τρίτες χώρες, οι οποίες είχαν εισάγει τόνο -με σκοπό τη βιομηχανική επεξεργασία του- από χώρες που δεν επιβάλλουν την αλιεία τόνου με δίχτυα που να αποτρέπουν τον περιστασιακό τραυματισμό ή τη θανάτωση δελφινιών^[49] (σύμφωνα με την ορολογία των πάνελ, το Μεξικό ήταν χώρα που εθίγη από την *απαγόρευση αρχικής χώρας εισαγωγής* ή *primary nation embargo*, ενώ η επέκταση της απαγόρευσης ήταν η *απαγόρευση ενδιάμεσης χώρας εισαγωγής* ή *intermediary nation embargo*). Το πάνελ της υπόθεσης *τόνος-II*, χωρίς να τροποποιήσει καθόλου το σκεπτικό του όσον αφορά τη μη υπαγωγή των επίμαχων μέτρων στην *Ερμηνευτική σημείωση του άρθρου III*, κατέληξε ρητά -πλέον- στο συμπέρασμα ότι τα μέτρα αυτά ήταν ασυμβίβαστα σε σχέση με το άρθρ. III:4 ΓΣ (και, επίσης, με το άρθρ. XI:1 ΓΣ) (παράγρ. 6.1 της έκθεσης^[50]), προσθέτοντας απλώς, στο σκεπτικό του, ένα επιχείρημα υπέρ της εφαρμογής του κανόνα του άρθρ. III:4, με το οποίο έμμεσα τόνιζε ότι οι πολιτικές προστασίας του περιβάλλοντος δεν αποτελούν δικαιολογητικό λόγο για τη λήψη μέτρων με εμπορικό περιεχόμενο που είναι ασυμβίβαστα προς θεμελιώδεις κανόνες της Γενικής Συμφωνίας, αλλά χωρίς να διορθώνει την αδυναμία που είχε επιδείξει το πάνελ της υπόθεσης *τόνος-I* όσον αφορά τη θεμελίωση της εφαρμοσιμότητας του άρθρ. III:4 σε μέτρα που δεν αφορούν άμεσα τα προϊόντα: το πάνελ επεσήμαινε ότι το άρθρ. III ΓΣ «επιτάσσει τη σύγκριση μεταξύ της μεταχείρισης που παραχωρείται σε *προϊόντα* εθνικής προέλευσης κι εκείνης που παραχωρείται στα παρόμοια αλλοδαπά *προϊόντα*, και όχι τη σύγκριση μεταξύ πολιτικών ή πρακτικών της χώρας προέλευσης του προϊόντος και της χώρας εισαγωγής» (παράγρ. 5.8).

Όσον αφορά την υπόθεση *ΗΠΑ-Φορολογία αυτοκινήτων*, ένα σκέλος της καταγγελίας της Κοινότητας αναφερόταν στο ασυμβίβαστο, προς το άρθρ. III:4 ΓΣ, κανονιστικών διατάξεων (των διατάξεων «CAFE»: Corporate Average Fuel Economy) που είχαν

εκδοθεί με αντικείμενο τον καθορισμό της μέσης κατανάλωσης καυσίμων του στόλου αυτοκινήτων τον οποίο κάθε κατασκευαστής διέθετε στην εσωτερική αγορά κατ' εφαρμογή της νομοθεσίας του 1975 για την ενεργειακή πολιτική και την εξοικονόμηση ενέργειας, επειδή καθιέρωναν κριτήρια υπολογισμού της μέσης κατανάλωσης των αυτοκινήτων των ευρωπαϊών κατασκευαστών διαφορετικά από εκείνα που προβλέπονταν για τους αμερικανούς κατασκευαστές (παράγρ. 2.14 της έκθεσης[51]). Το πάνελ αναγνώρισε ότι οι επίμαχοι κανονισμοί αφορούσαν «άμεσα τους κατασκευαστές αυτοκινήτων και την τεχνολογία παραγωγής και όχι τα προϊόντα» (παράγρ. 5.45), προέκρινε δοσιμότητα, ως προς τα μέτρα αυτού του είδους, του άρθρ. III:4 ΓΣ, με το επιχείρημα ότι η διάταξη αυτή, παρόλο που αναφέρεται σε μεταχείριση των προϊόντων, «εξασφαλίζει ίσους όρους ανταγωνισμού μεταξύ αλλοδαπών και παρόμοιων εγχώριων προϊόντων (...) οι οποίοι ενδέχεται να ανατραπούν από μέτρα που δεν αφορούν παρά μόνο τους κατασκευαστές των προϊόντων και όχι τα ίδια τα προϊόντα» (ίδια παράγρ. της έκθεσης). Η ειδική ομάδα στήριξε το πρώτο σκέλος της ερμηνείας του άρθρ. III:4 ΓΣ (προστασία του ανταγωνισμού) σε παρόμοια ερμηνεία που είχε γίνει δεκτή από προγενέστερα πάνελ[52], και διαπίστωσε ότι στοιχειοθετούνταν παραβίαση του κανόνα του άρθρ. III:4 ΓΣ, επειδή «ο ξεχωριστός υπολογισμός των στόλων αλλοδαπών αυτοκινήτων, τον οποίο καθιερώνουν οι κανονισμοί CAFE, επιφυλάσσει για ορισμένα προϊόντα αλλοδαπής προέλευσης όρους ανταγωνισμού λιγότερο ευνοϊκούς από εκείνους που ισχύουν για τα παρόμοια εθνικά προϊόντα» (παράγρ. 5.47).

Το πάνελ αυτής της υπόθεσης δεν αντιμετώπισε το ενδεχόμενο εξέτασης της συμβατότητας των επίμαχων κανονιστικών διατάξεων και προς το άρθρ. XI:1 ΓΣ. Το ίδιο συνέβη και με το πάνελ της υπόθεσης *ΗΠΑ-Κανονισμοί που αφορούν τη βενζίνη*, που κατέληξε στο πόρισμα ότι, μολονότι οι επίμαχες διατάξεις αφορούσαν «χαρακτηριστικά της διαδικασίας παραγωγής βενζίνης», στοιχειοθετούσαν παραβίαση του άρθρ. III:4 ΓΣ επειδή, «αν και η διάταξη αυτή αφορά τη μεταχείριση που οφείλει να παρέχεται σε παρόμοια προϊόντα, η διατύπωσή της δεν επιτρέπει μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή σε συνάρτηση με τα χαρακτηριστικά μίας διαδικασίας παραγωγής»[53].

3. Η δικαιολόγηση, υπό τους όρους του άρθρου XX της Γενικής Συμφωνίας, των εμπορικών μέτρων που λαμβάνονται για λόγους προστασίας του περιβάλλοντος

Εάν εξαιρέσουμε την υπόθεση *ΗΠΑ-Φόροι στην εισαγωγή πετρελαίου και ορισμένων προϊόντων πετρελαίου*, το πάνελ της οποίας δεν διερεύνησε εάν τα επίμαχα μέτρα μπορούσαν ή όχι να δικαιολογηθούν βάσει του άρθρ. XX ΓΣ επειδή το καθ' ου η καταγγελία συμβαλλόμενο μέρος δεν επιχειρηματολόγησε προς αυτήν την κατεύθυνση, σε όλες τις άλλες διαφορές που ανέκυψαν τα αντίστοιχα πάνελ και τα μέρη της κάθε διαφοράς ανέπτυξαν επιχειρήματα και αντεπιχειρήματα με σκοπό την υπαγωγή ή τη μη υπαγωγή των επίμαχων μέτρων στις προϋποθέσεις δικαιολόγησής τους που τίθενται από το άρθρ. XX ΓΣ. Τούτο συνέβη ακόμη και σε μία υπόθεση όπως ήταν η διαφορά *Καναδάς-Απαγορεύσεις στην εξαγωγή ακατέργαστης ρέγγας και σολομού*, ενώπιον του πάνελ, της οποίας ο Καναδάς παραδεχόταν ότι τα μέτρα απαγόρευσης των εξαγωγών που είχε λάβει δεν απέβλεπαν στη διατήρηση των αλιευτικών πόρων αλλά, απλώς, «θα μπορούσαν να είχαν θετικό αντίκτυπο στην προστασία του περιβάλλοντος»[\[54\]](#).

Κατά το άρθρ. XX ΓΣ[\[55\]](#), «υπό την επιφύλαξη ότι τα μέτρα αυτά [στα οποία αναφέρεται το άρθρο] δεν εφαρμόζονται κατά τρόπο που να αποτελούν είτε μέσο αυθαίρετης ή αδικαιολόγητης διάκρισης μεταξύ χωρών στις οποίες επικρατούν οι ίδιες [εμπορικές] συνθήκες είτε συγκαλυμμένο περιορισμό του διεθνούς εμπορίου, οι διατάξεις της Γενικής Συμφωνίας δεν μπορούν να ερμηνευθούν ότι απαγορεύουν την υιοθέτηση ή την εφαρμογή, από κάποιο συμβαλλόμενο μέρος, μέτρων:

(...)

(β) τα οποία είναι αναγκαία για την προστασία της ζωής ή της υγείας των ανθρώπων, των ζώων, ή της προφύλαξης των φυτών [από τις ασθένειες],

(...)

(δ) τα οποία είναι αναγκαία για να καταστήσουν δυνατή την εφαρμογή νόμων ή κανονισμών, που δεν είναι ασυμβίβαστοι προς τις διατάξεις της Γενικής Συμφωνίας, όπως επί παραδείγματι είναι εκείνοι που αφορούν τα τελωνειακά ζητήματα, τη διατήρηση των μονοπωλίων που λειτουργούν βάσει της παραγράφου 4 του άρθρου ΙΙΙ και του άρθρου ΧVΙΙ, την προστασία των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, των βιομηχανικών σημάτων, των συγγραφικών δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων αναπαραγωγής, όπως και των μέτρων που εμποδίζουν παραπλανητικές μεθόδους,

(...)

(ζ) τα οποία αφορούν τη διατήρηση φυσικών πόρων που κινδυνεύουν να εξαντληθούν, εφόσον τα μέτρα αυτά εφαρμόζονται σε συνδυασμό με μέτρα περιορισμού της εγχώριας παραγωγής ή κατανάλωσης».

3.1. Η ελευθερία καθορισμού εθνικών κανόνων προστασίας του περιβάλλοντος (άρθρο ΧΧ (β) και (ζ) ΓΣ)

Το πάνελ της υπόθεσης *Ταϋλάνδη-Περιορισμοί στην εισαγωγή τσιγάρων* έκρινε ότι το άρθρ. XX (β) ΓΣ «επιτρέπει με σαφήνεια στα συμβαλλόμενα μέρη να δίνουν το προβάδισμα σε στόχους προστασίας της υγείας των ανθρώπων έναντι στόχων απελευθέρωσης του διεθνούς εμπορίου (...) υπό την προϋπόθεση ότι θα αποδειχθεί ότι τα μέτρα που υλοποιούν τους στόχους προστασίας της υγείας είναι «αναγκαία» υπό τους όρους του άρθρ. XX(β) ΓΣ», όπως επίσης -κατ' άλλη διατύπωση της έκθεσης- «επιτρέπει στην κάθε κυβέρνηση να λαμβάνει μέτρα περιορισμού των διεθνών συναλλαγών που είναι ασυμβίβαστα προς τη Γενική Συμφωνία με σκοπό την πραγματοποίηση υπέρτερων στόχων κυβερνητικής δράσης, στο βαθμό που ο ασυμβίβαστος [προς τη Γενική Συμφωνία] χαρακτήρας των εν λόγω μέτρων είναι αναπόφευκτος» (παράγρ. 73 και 74 της έκθεσης)[56]. Η ειδική ομάδα της υπόθεσης *τόνος-Ι* έκρινε με την έκθεσή της του 1991 ότι το άρθρ. XX (β) ΓΣ «επιτρέπει σε κάθε συμβαλλόμενο μέρος να θεσπίζει τους δικούς του κανόνες όσον αφορά την προστασία της ζωής και της υγείας των ανθρώπων και των ζώων και τη διαφύλαξη των φυτών», όπως και το άρθρ. XX (ζ) «επιτρέπει σε κάθε συμβαλλόμενο μέρος να καθιερώνει τη δική του πολιτική σε θέματα προφύλαξης του φυτικού κόσμου» (παράγρ. 5.27 και 5.32 της έκθεσης)[57]. Στην τελευταία από τις προηγουμένως αναφερθείσες παραγράφους της έκθεσης, το πάνελ επεσήμανε ότι «οι όροι που τίθενται από το άρθρ. XX (ζ) και περιορίζουν την επίκληση των εξαιρέσεων από την εφαρμογή της Γενικής Συμφωνίας, δηλαδή τα λαμβανόμενα μέτρα να μην συνιστούν ούτε μέσο αυθαίρετης ή αδικαιολόγητης διάκρισης ούτε συγκαλυμμένο περιορισμό του διεθνούς εμπορίου, αφορούν το εμπορικό μέτρο που οφείλει να δικαιολογηθεί υπό τους όρους του άρθρ. XX (ζ) και όχι την πολιτική που εφαρμόζει ένα συμβαλλόμενο μέρος με σκοπό την προστασία της ζωής ή της υγείας» (παράγρ. 5.27).

Οι ερμηνείες αυτές εμφανίζονται να επιβεβαιώνουν ότι οι «γενικές εξαιρέσεις» από την εφαρμογή των ουσιαστικών κανόνων της Γενικής Συμφωνίας που περιέχονται στο άρθρ. XX, θεσπίστηκαν για να επιτρέπουν στα συμβαλλόμενα μέρη να δίνουν προτεραιότητα στις «δημόσιες πολιτικές» (public policies) που καταγράφονται στην ίδια διάταξη[58] έναντι της απελευθέρωσης του διεθνούς εμπορίου από τα περιοριστικά μέτρα, καθιστώντας -υπό όρους- ανεκτούς τους εμπορικούς

περιορισμούς που είναι απαραίτητοι για την υλοποίηση των δημόσιων πολιτικών στόχων, στους οποίους περιλαμβάνεται η προστασία των περιβαλλοντικών πόρων.

3.2. Η απαγόρευση «αυθαίρετης ή αδικαιολόγητης διάκρισης» και «συγκαλυμμένου περιορισμού στο διεθνές εμπόριο» (εισαγωγική παράγραφος του άρθρου XX ΓΣ)

Η έκθεση του πάνελ της υπόθεσης *ΗΠΑ-Απαγορεύσεις στις εισαγωγές τόνου και προϊόντων τόνου από τον Καναδά* του 1982^[59] κατέληξε -μεταξύ άλλων- στο πόρισμα ότι οι αμερικανικές απαγορεύσεις σε βάρος του Καναδά «δεν ήταν, απαραίτητα, μέσο διάκρισης αυθαίρετης ή αδικαιολόγητης», από τη στιγμή κατά την οποία ανάλογες απαγορεύσεις και για τους ίδιους -περιβαλλοντικούς- λόγους είχαν ληφθεί όσον αφορά τις εισαγωγές από άλλες χώρες (Κόστα Ρίκα και Περού) (παράγρ. 4.8 της έκθεσης). Κυρίως όμως, η ειδική ομάδα διαπίστωσε ότι οι ενλόγω απαγορεύσεις δεν αποτελούσαν «συγκαλυμμένο περιορισμό» του διεθνούς εμπορίου, επειδή «είχαν ληφθεί ως μέτρο που αφορούσε το διεθνές εμπόριο και είχαν δημόσια αναγγελθεί ως τέτοιο [μέτρο]» (ίδια παράγρ. της έκθεσης). Τέλος, είναι απαραίτητο να επισημανθεί ότι ορθά το πάνελ αυτής της υπόθεσης προέταξε την εξέταση της συνδρομής των προϋποθέσεων της εισαγωγικής παραγράφου του άρθρ. XX ώστε, μετά από μία θετική απάντηση στην αρνητικά διατυπωμένη αξίωση που περιέχεται στην εισαγωγική παράγραφο («μη διάκριση», «μη συγκαλυμμένος περιορισμός»), να προχωρήσει στην εξέταση της συνδρομής των όρων που προβλέπονται στις υπόλοιπες παραγράφους του άρθρ. XX (στην προκειμένη περίπτωση, του όρου της παράγρ. ζ´) και να δικαιολογήσει ή όχι το επίμαχο μέτρο, αφού αυτή η αλληλουχία των ερμηνευτικών διαβημάτων επιβάλλεται από την ίδια τη διατύπωση της εισαγωγικής παραγράφου του άρθρ. XX («Υπό την επιφύλαξη ότι...»). Πάντως, οι ειδικές ομάδες που ακολούθησαν αυτό το πάνελ και έκριναν επί υποθέσεων με περιβαλλοντικό περιεχόμενο, δεν υιοθέτησαν ανάλογη προσέγγιση όσον αφορά την υπαγωγή των επίμαχων κάθε φορά μέτρων στο άρθρ. XX ΓΣ, προτιμώντας να εξετάζουν απ' ευθείας αν συντρέχουν οι όροι των υπόλοιπων παραγράφων πλην εκείνων της εισαγωγικής

παραγράφου.

3.3. Η «αναγκαιότητα» των εμπορικών μέτρων (άρθρο ΧΧ(β) ΓΣ)

Η έκθεση του πάνελ της υπόθεσης *Ταϋλάνδη-Περιορισμοί στην εισαγωγή τσιγάρων* του 1990, αφού προηγουμένως διαπίστωσε ότι «οι περιορισμοί που είχε θεσπίσει η κυβέρνηση της Ταϋλάνδης στην εισαγωγή τσιγάρων για λόγους προστασίας της δημόσιας υγείας ήταν ασυμβίβαστοι προς το άρθρ. XI:1 ΓΣ, συμπέρανε ότι οι περιορισμοί που θεσπίστηκαν δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν «αναγκαίοι» υπό την έννοια του άρθρ. ΧΧ (β), παρά μόνο εάν αποδεικνυόταν ότι δεν υπήρχαν άλλα μέτρα συμβατά ή λιγότερο ασυμβίβαστα προς τη Γενική Συμφωνία, τα οποία η κυβέρνηση της Ταϋλάνδης εύλογα θα μπορούσε να είχε λάβει με σκοπό να πετύχει τους στόχους που έθεσε στο πλαίσιο της δημόσιας πολιτικής της υγείας» (παράγρ. 75 της έκθεσης)[60].

Η ίδια ειδική ομάδα σημείωσε ότι άλλες χώρες, ακολουθώντας τις συστάσεις της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας, έχουν θεσπίσει κανόνες σχετικούς με την επίθεση σήματος επί του προϊόντος σχετικού με την προστασία της υγείας που δεν συνεπάγεται διακρίσεις ως προς την προέλευση του προϊόντος, κανόνες σχετικούς με τη μη πρόσμιξη επικίνδυνων ουσιών κατά την παραγωγή των τσιγάρων, καθώς και κανόνες απαγόρευσης ή περιορισμού της διαφήμισης τσιγάρων, που επιτρέπουν στις κυβερνήσεις να ελέγχουν την ποιότητα των παραγόμενων προϊόντων, να μειώνουν την κατανάλωσή τους και να πληροφορούν το κοινό για τους κινδύνους που συνεπάγεται η κατανάλωση (παράγρ. 77-79 της έκθεσης). Στη συνέχεια, το πάνελ κατέληξε στο πόρισμα ότι «υπάρχουν ποικίλα μέτρα που συμβιβάζονται προς τη Γενική Συμφωνία, τα οποία η κυβέρνηση της Ταϋλάνδης είχε στη διάθεσή της για να ελέγξει την ποσότητα και την ποιότητα των τσιγάρων που καταναλώνονται και που

αν τα ελάμβανε θα μπορούσε να πετύχει τους στόχους της πολιτικής της στα θέματα υγείας, χωρίς να λάβει μέτρα τα οποία περιορίζουν τις εισαγωγές τσιγάρων κατά τρόπο ασυμβίβαστο προς το άρθρ. XI:1 ΓΣ» (παράγρ. 81).

Η έκθεση του 1991 του πάνελ της υπόθεσης *τόνος-I* διαπίστωσε ότι τα επίμαχα μέτρα που είχε λάβει η αμερικανική κυβέρνηση, και τα οποία είχαν κριθεί ως αντίθετα προς το άρθρ. XI:1 ΓΣ[61], «δεν ικανοποιούν την αξίωση που διατυπώνεται από το άρθρ. XX(β) σχετικά με την αναγκαιότητά τους», από τη στιγμή που οι Ηνωμένες Πολιτείες, δεν απέδειξαν ότι είχαν εξαντλήσει όλα τα μέσα που εύλογα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν με σκοπό να πραγματοποιήσουν το στόχο της προστασίας των δελφινιών λαμβάνοντας μέτρα συμβατά προς τη Γενική Συμφωνία, και ιδίως να διαπραγματευθούν τη σύναψη συμφωνιών διεθνούς συνεργασίας, οι οποίες είναι το πλέον επιθυμητό μέσο λαμβανομένου υπόψη του ότι τα δελφίνια ζουν στα χωρικά ύδατα πολλών κρατών και στην ανοικτή θάλασσα» (παράγρ. 5.28).

Τέλος, η έκθεση του 1994 του πάνελ της υπόθεσης *τόνος-III*[62] κατέληξε, μεταξύ άλλων, στο συμπέρασμα ότι «τόσο η απαγόρευση της αρχικής χώρας όσο και η απαγόρευση της ενδιάμεσης χώρας εισαγωγής του τόνου, θεσπίστηκαν από τις Ηνωμένες Πολιτείες κατά τρόπο που να υποχρεώνονται οι θιγόμενες χώρες να τροποποιούν τις πολιτικές τους έναντι προσώπων και αντικειμένων που ανήκουν στη δική τους αρμοδιότητα, αυτές δε οι τροποποιήσεις ήταν απαραίτητες ώστε οι απαγορεύσεις εισαγωγής να έχουν κάποιο αποτέλεσμα στη ζωή ή την υγεία των δελφινιών» (παράγρ. 5.37 της έκθεσης). Επίσης, το πάνελ θεώρησε ότι οι σκοποί και οι θεμελιώδεις αρχές της Γενικής Συμφωνίας (η απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου) μπορούν να διαφυλαχθούν μόνο μέσω μίας στενής ερμηνείας του άρθρ. XX (β) δυνάμει της οποίας τα συμβαλλόμενα μέρη της επιτρέπεται να διαφεύγουν από τις υποχρεώσεις που υπέχουν βάσει των κανόνων της GATT «μόνον εφόσον λαμβάνουν εμπορικά μέτρα για να θέσουν σε εφαρμογή πολιτικές εντός των ορίων της αρμοδιότητάς τους, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται πολιτικές που προορίζονται να προστατεύουν ζώντες οργανισμούς» (παράγρ. 5.38), κατέληξε δε στο πόρισμα ότι «τα

μέτρα που είχαν ληφθεί κατά τρόπο ώστε να εξαναγκάζονται άλλες χώρες να τροποποιούν τις πολιτικές τους και που δεν είχαν αποτέλεσμα παρά μόνο εάν πραγματοποιούνταν αυτές οι τροποποιήσεις, δεν μπορούν να θεωρούνται 'απαραίτητα' για την προστασία της ζωής και της υγείας των ζώων υπό την έννοια του άρθρ. XX (β) ΓΣ» (παράγρ. 5.39).

3.4. «Μέτρα που αφορούν τη διατήρηση φυσικών πόρων που κινδυνεύουν να εξαντληθούν» (άρθρο XX(ζ) ΓΣ)

Το άρθρ. XX (ζ) ΓΣ δεν διευκρινίζει με ποιό τρόπο εμπορικά μέτρα πρέπει «να αφορούν τη διατήρηση» των φυσικών πόρων που κινδυνεύουν να εξαντληθούν», ούτε κατά ποιό τρόπο τα μέτρα αυτά οφείλουν να «εφαρμόζονται σε συνδυασμό με μέτρα περιορισμού της εγχώριας παραγωγής ή κατανάλωσης», ώστε να δικαιολογηθούν ως εξαιρούμενα από απαγορευτικές διατάξεις της Γενικής Συμφωνίας. Το πάνελ του 1988 της υπόθεσης *Καναδάς-Απαγορεύσεις στην εξαγωγή ακατέργαστης ρέγγας και σολομού* έδωσε απαντήσεις και στα δύο ερωτήματα, επισημαίνοντας ότι «σκοπός της ένταξης της διάταξης του άρθρ. XX (ζ) στη Γενική Συμφωνία δεν ήταν να διευρύνει το πεδίο εφαρμογής του άρθρ. XX σε μέτρα που λαμβάνονται για την εξυπηρέτηση στόχων εμπορικής πολιτικής, αλλά απλώς να εξασφαλίσει ότι οι εμπορικές υποχρεώσεις που αναλαμβάνονται υπό τους όρους της Γενικής Συμφωνίας δεν παρεμποδίζουν την εφαρμογή πολιτικών που αποσκοπούν στη διατήρηση των φυσικών πόρων που κινδυνεύουν να εξαντληθούν. Έτσι, παρόλο που η διάταξη αυτή δεν απαιτεί ένα εμπορικό μέτρο να είναι αναγκαίο για τη διατήρηση ενός φυσικού πόρου που κινδυνεύει να εξαντληθεί, το μέτρο οφείλει να *αποβλέπει πρωταρχικά* στη διατήρηση ενός τέτοιου φυσικού πόρου ώστε να θεωρηθεί ότι την «αφορά» υπό την έννοια του άρθρου XX (ζ)» (παράγρ. 4.6 της έκθεσης)[63]. Την ίδια προϋπόθεση -και με παραπομπή στην ανωτέρω παράγραφο της έκθεσης του πάνελ της υπόθεσης *Καναδάς-Απαγορεύσεις στην εξαγωγή ακατέργαστης ρέγγας και σολομού*- εξέτασαν αν εκπληρωνόταν οι ειδικές ομάδες των υποθέσεων *τόνος-I, τόνος-II, ΗΠΑ-Φορολογία αυτοκινήτων* και *ΗΠΑ-Κανονισμοί που αφορούν τη βενζίνη*, καταλήγοντας, σε όλες

τις περιπτώσεις, στη διαπίστωση ότι τα επίμαχα μέτρα, από τη στιγμή που το μοναδικό αντικείμενό τους ήταν η απαγόρευση εισαγωγής ενός προϊόντος (ή, στην περίπτωση της υπόθεσης *ΗΠΑ-Φορολογία αυτοκινήτων*, η «λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση» του αλλοδαπού προϊόντος σε σχέση με τη μεταχείριση του παρόμοιου εγχώριου προϊόντος), δεν διέθεταν τον παραμικρό σύνδεσμο ούτε με τη διατήρηση ενός φυσικού πόρου που κινδυνεύει να εξαντληθεί ούτε με τον περιορισμό της εγχώριας παραγωγής ή κατανάλωσης[64].

Η περισσότερο εύγλωττη επιχειρηματολογία που αναπτύχθηκε στο θέμα αυτό ήταν εκείνη του πάνελ της υπόθεσης *ΗΠΑ-Κανονισμοί που αφορούν τη βενζίνη*. Η διαφορά αυτή ανέκυψε μετά από καταγγελία της Βραζιλίας και της Βενεζουέλας, σύμφωνα με την οποία οι κανονισμοί που αφορούσαν τη βενζίνη, που είχαν εκδοθεί από τις ΗΠΑ το 1993 κατ' εφαρμογή του νόμου του 1963 για την καταπολέμηση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης (Clean Air Act ή CAA), ήταν αντίθετοι προς το άρθρ. III:4ΓΣ επειδή καθιέρωναν μεθόδους υπολογισμού της μόλυνσης της ατμόσφαιρας από την καύση βενζίνης εισαγόμενης από διυλιστήρια των δύο χωρών δυσμενέστερες εκείνων που ίσχυαν για το παρόμοιο προϊόν των αμερικανικών διυλιστηρίων. Η ειδική ομάδα τόνισε ότι όχι μόνο «δεν διαπίστωσε άμεσο σύνδεσμο μεταξύ της λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης της εισαγόμενης βενζίνης που ήταν από χημική άποψη παρόμοια με την εγχώρια παραγόμενη βενζίνη, και του στόχου των Ηνωμένων Πολιτειών που συνίστατο στη βελτίωση της ποιότητας της ατμόσφαιρας στη χώρα», αλλά και ότι μία «προσέγγιση» του ζητήματος από την αμερικανική κυβέρνηση «που θα ήταν συμβατή με την υποχρέωση παραχώρησης μεταχείρισης όχι λιγότερο ευνοϊκής, δεν θα την εμπόδιζε να πετύχει το επιθυμητό επίπεδο διατήρησης του φυσικού πόρου που προβλεπόταν από τη νομοθεσία CAA» (παράγρ. 6.40 της έκθεσης)[65]. Η έκθεση του ίδιου πάνελ είναι, τέλος, χαρακτηριστική και για την ερμηνεία που υιοθέτησε όσον αφορά τον όρο φυσικός πόρος «που κινδυνεύει να εξαντληθεί»: αν τα πάνελ των υποθέσεων που αφορούσαν αλιευτικούς πόρους με ευκολία διαπίστωσαν ότι οι πόροι αυτοί θα μπορούσαν να εξαντληθούν παρόλο που είναι ανανεώσιμοι[66], στην υπόθεση που μας απασχολεί εδώ το επιχείρημα που ανέπτυξε η κυβέρνηση της Βενεζουέλας ήταν ότι η ατμόσφαιρα κατ' ουδένα τρόπο κινδυνεύει να εξαντληθεί, ότι μία κυβερνητική πολιτική μπορεί να αφορά μόνο την «κατάσταση» της ατμόσφαιρας από την άποψη της καθαρότητάς της και, εν τέλει, τα επίμαχα μέτρα δεν μπορούν να

εξεταστούν υπό τους όρους του άρθρ. XX(ζ) για το λόγο ότι η διάταξη αυτή «καλείται να εφαρμοστεί στα αγαθά που κινδυνεύουν να εξαντληθούν, όπως είναι το κάρβουνο ή το πετρέλαιο, και όχι στην «κατάσταση» στην οποία βρίσκονται οι φυσικοί αυτοί πόροι, σε συνάρτηση με ποιοτικά χαρακτηριστικά τους» (παράγρ. 6.36). Το πάνελ αρνήθηκε να δεχτεί το επιχείρημα αυτό, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι «η καθαρή ατμόσφαιρα είναι πόρος (επειδή έχει αξία), βρίσκεται σε φυσική κατάσταση και μπορεί να εξαντληθεί» και, κατά συνέπεια, ότι «τα μέτρα μίας πολιτικής που αποβλέπει στον περιορισμό της εξάντλησης της καθαρής ατμόσφαιρας» είναι επιτρεπτό να εξεταστούν ως «μέτρα που αποβλέπουν στη διατήρηση φυσικών πόρων που κινδυνεύουν να εξαντληθούν υπό την έννοια του άρθρ. XX(ζ)» (παράγρ. 6.37).

3.5. Το άρθρο XX (παράγραφοι β' και ζ') της Γενικής Συμφωνίας επιτρέπει ή όχι την προστασία περιβαλλοντικών πόρων εκτός του εθνικού εδάφους;

Το πάνελ της υπόθεσης *τόνος-Ι* εξέτασε και, ακολούθως, απέρριψε τη λεγόμενη «εξωδικαιοδοτική ερμηνεία» (extra-jurisdictional interpretation) των άρθρ. XX(β) και XX(ζ) ΓΣ[67]. Οι ΗΠΑ είχαν υποστηρίξει ότι η νομοθεσία MMPA και η συγκεκριμένη απαγόρευση εισαγωγής τόνου από το Μεξικό «ήταν επιβεβλημένες προκειμένου να προστατευθεί η υγεία και η ζωή των δελφινιών, τα οποία κατά κύριο λόγο ζουν εκτός της σφαίρας της αρμοδιότητάς τους, στην ανοικτή θάλασσα», η δε κυβέρνηση του Μεξικού θεώρησε ότι, εξ αυτού του τελευταίου λόγου, η διάταξη του άρθρ. XX (β) δεν μπορεί να εφαρμοστεί «επί εμπορικών μέτρων τα οποία επιβάλλονται με σκοπό την προστασία ζώων που βρίσκονται εκτός της σφαίρας αρμοδιότητας του συμβαλλόμενου μέρους που τα λαμβάνει» (παράγρ. 5.24). Το πάνελ, παρόλο που καταρχάς διαπίστωσε ότι το κείμενο του άρθρ. XX(β) αναφέρεται στην προστασία της ζωής και της υγείας γενικά, χωρίς να την περιορίζει μέσα στα όρια της δικαιοδοσίας του ενδιαφερόμενου συμβαλλόμενου μέρους (παράγρ. 5.25), στη συνέχεια ανέτρεξε στο ιστορικό της σύνταξης αυτής της διάταξης και συνήγαγε το συμπέρασμα ότι «οι συντάκτες του άρθρ. XX(β) είχαν εστιάσει το ενδιαφέρον τους στη χρησιμοποίηση των κανόνων προστασίας της ζωής ή της υγείας των ανθρώπων, των ζώων και των

φυτών μέσα στα όρια της δικαιοδοσίας της χώρας εισαγωγής» (παράγρ. 5.26).

Η προσφυγή της ειδικής ομάδας στις προπαρασκευαστικές εργασίες της Γενικής Συμφωνίας -από τις οποίες άντλησε το ανωτέρω συμπέρασμα- ήταν, κατά τη γνώμη μας, άστοχη. Σύμφωνα με τους κανόνες ερμηνείας των διεθνών συνθηκών που περιέχονται στα άρθρ. 31-33 της Σύμβασης της Βιέννης του 1969 για το δίκαιο των συνθηκών, η προσφυγή του ερμηνευτή μίας διεθνούς συνθήκης στις προπαρασκευαστικές εργασίες της δεν είναι παρά μία «συμπληρωματική τεχνική» του ερμηνευτικού έργου. Οι κύριοι κανόνες που διέπουν την ερμηνεία των συνθηκών αναφέρονται στο άρθρ. 31 της Σύμβασης της Βιέννης (ερμηνεία με βάση το κείμενο της συνθήκης, το πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί, το αντικείμενο και τους σκοπούς της, τη μεταγενέστερη συναφή πρακτική των συμβαλλομένων κρατών) και, όπως έχει παρατηρηθεί, εάν η ειδική ομάδα τους ελάμβανε υπόψη, η ερμηνεία την οποία θα έδινε στο άρθρ. XX(β) θα στήριζε το επιχείρημα υπέρ της εφαρμογής της διάταξης στις περιπτώσεις που το «προστατευόμενο αγαθό» ήταν εκτός των ορίων της αρμοδιότητας της κυβέρνησης που ελάμβανε ένα περιοριστικό εμπορικό μέτρο^[68].

Το πάνελ συμπλήρωνε το συμπέρασμά του που παραθέσαμε προηγουμένως, με την παρατήρηση ότι «εάν γινόταν αποδεκτή η ευρεία ερμηνεία του άρθρ. XX(β), την οποία πρότειναν οι ΗΠΑ, τότε κάθε συμβαλλόμενο μέρος θα μπορούσε να καθορίζει μονομερώς την πολιτική του σε θέματα προστασίας της ζωής και της υγείας, κατά τρόπο που τα υπόλοιπα συμβαλλόμενα μέρη να μην μπορούν να αποστούν από την πολιτική αυτή χωρίς να απεμπολούν δικαιώματα που αντλούν από τη Γενική Συμφωνία (...), (η οποία) θα έπαυε να αποτελεί το πολυμερές πλαίσιο που διέπει το εμπόριο μεταξύ όλων των συμβαλλομένων μερών της, και η νομική ασφάλεια την οποία παρέχει δεν θα λειτουργούσε παρά μόνο σε σχέση με τις συναλλαγές ενός περιορισμένου αριθμού συμβαλλομένων μερών που θα είχαν τους ίδιους εσωτερικούς κανόνες» (παράγρ. 5.27). Στην αμέσως επόμενη παράγραφο της έκθεσης έθετε και πάλι το ερώτημα εάν «θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι το άρθρ. XX(β) της Γενικής

Συμφωνίας επιτρέπει στα συμβαλλόμενα μέρη να προστατεύουν τη ζωή και την υγεία και εκτός της σφαίρας αρμοδιότητάς τους» (παράγρ. 5.28)[69].

Συνολική εκτίμηση

Εάν περιοριστούμε, προς το παρόν, σε μία ποσοτική αποτίμηση των αποφάσεων των πάνελ της GATT και του ΠΟΕ που αναλύσαμε στο δεύτερο και το τρίτο μέρος της μελέτης μας, εύκολα μπορεί να διαπιστωθεί ότι, παρά τις διαβεβαιώσεις των πάνελ για το ότι οι κανόνες της Γενικής Συμφωνίας δεν θέτουν εμπόδια στις εθνικές πολιτικές προστασίας του περιβάλλοντος, εξαιρετικά λίγες ήταν οι περιπτώσεις που ειδικές ομάδες διαπίστωσαν τη συμβατότητα, προς τη Γενική Συμφωνία, εμπορικών μέτρων που είχαν ληφθεί για περιβαλλοντικούς λόγους. Επίσης, εάν περιοριστούμε στην αναζήτηση του κυριότερου -και σχεδόν κοινού- ερμηνευτικού διαβήματος που περιείχαν οι εκθέσεις των ειδικών ομάδων, αυτό δεν ήταν άλλο από την επιμονή τους να διερευνούν τη συμβατότητα των επίμαχων κάθε φορά μέτρων προς τον κανόνα της *μη διάκρισης*.

Οι υπέρμαχοι του περιβάλλοντος θεωρούν ότι η «αποδοκιμασία», από τα πάνελ της GATT και του ΠΟΕ, με βάση τον κανόνα της *μη διάκρισης* (άρθρ. III ΓΣ), των εθνικών εμπορικών μέτρων που αποσκοπούν στην προστασία του περιβάλλοντος εκπροσωπεί το μεγαλύτερο κίνδυνο για την εφαρμογή, στο μέλλον, των εθνικών πολιτικών περιβαλλοντικής προστασίας. Οφείλουμε να τονίσουμε, καταρχάς, ότι η εφαρμογή του κανόνα αυτού στη λήψη μέτρων εμπορικής πολιτικής συνεπάγεται τη *μη παρέμβαση* του κράτους στην οικονομική διαδικασία: όπως επισημαίνεται γενικά για την εφαρμογή του κανόνα στο διεθνές οικονομικό δίκαιο, ο κανόνας της *μη διάκρισης* περιβάλλεται με μία παθητική λειτουργία, η οποία επιτρέπει στους κανόνες της αγοράς να αποτελούν πλέον το «νόμο» που διέπει τη συμπεριφορά όλων των οικονομικών πρωταγωνιστών[70]. Επομένως, ορθά διαβλέπεται ότι μία συστηματική εφαρμογή του στο πλαίσιο κάθε πολιτικής προστασίας του περιβάλλοντος θα σημασιοδοτήσει την αποδυνάμωση του κράτους ως φορέα προάσπισης του «κοινού αγαθού» -που είναι το περιβάλλον- και, κατ' επέκταση, των ίδιων των πολιτικών περιβαλλοντικής προστασίας[71].

Αξιολογώντας συνολικά την αντιμετώπιση από το δίκαιο της απελευθέρωσης του διεθνούς εμπορίου των εμπορικών μέτρων που λαμβάνονται για λόγους προστασίας του περιβάλλοντος, οι υπέρμαχοι της περιβαλλοντικής προστασίας προτάσσουν με έμφαση την ανάγκη ριζικών αναθεωρήσεων των κανόνων αυτού του νομικού συστήματος. Επιθυμούν να δουν τα όργανα του ΠΟΕ να διακηρύττουν με ειλικρίνεια σε ποίο βαθμό η απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου υπερέχει, ως συμφωνημένος στόχος, έναντι της προστασίας του περιβάλλοντος. Δυσπιστούν όσον αφορά τη θετική έκβαση των διαπραγματεύσεων που ήδη διεξάγονται στον ΠΟΕ με αντικείμενο την επεξεργασία πρόσθετων κανόνων του ισχύοντος καθεστώτος υπό το οποίο οι πολιτικές προστασίας του περιβάλλοντος μπορούν να ασκούνται χωρίς να αντιστρατεύονται την απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου[72]. Διεκδικούν την υπαγωγή των δραστηριοτήτων του παγκόσμιου οργανισμού του διεθνούς εμπορίου σε δημοκρατικό έλεγχο και, κυρίως, την αναγνώριση του δικαιώματος πρόσβασης των οικολογικών μη κυβερνητικών οργανώσεων στο μηχανισμό λήψης αποφάσεων.

Πάντως, η *δύσκολη συνύπαρξη* της προστασίας του περιβάλλοντος με τους κανόνες του διεθνούς εμπορικού συστήματος, ανεξάρτητα από τις *νομικού περιεχομένου* συγκρούσεις στις οποίες καταλήγει και από τις διεκδικήσεις που εγείρει η κοινότητα των περιβαλλοντολόγων, είναι αναμφισβήτητο ότι τροφοδοτείται από αυτό που εύστοχα έχει αποκληθεί *σύγκρουση πολιτισμών* μεταξύ των μελών της κοινότητας των ειδικών του διεθνούς εμπορίου και των μελών της κοινότητας των περιβαλλοντολόγων[73]. Ωστόσο, ένας *συμβιβασμός* είναι απαραίτητος εάν, βέβαια, δεν επιθυμούμε να καταστεί η προστασία του περιβάλλοντος, μέσα σε λίγα χρόνια, το πρόσχημα για έναν ιδιαίτερα επιζήμιο εμπορικό προστατευτισμό.

Ιχνηλατώντας τον απαιτούμενο συμβιβασμό ανάμεσα στις διεκδικήσεις των περιβαλλοντολόγων και τα «κεκτημένα» που προασπίζουν οι ειδικοί του διεθνούς εμπορικού συστήματος, είναι σκόπιμο να επιμείνουμε, για μία ακόμη φορά, στα

πορίσματα του πάνελ της υπόθεσης *τόνος-Ι*.

Ανεξάρτητα από τις άστοχες κρίσεις, που -όπως διαπιστώσαμε- εκφέρει με την έκθεσή του, το πάνελ αποδεικνύει ότι το να επιτραπεί σε μία χώρα να εφαρμόζει μέτρα *διάκρισης* έναντι μίας διαδικασίας παραγωγής που ακολουθείται σε άλλη χώρα χωρίς να σέβεται το περιβάλλον, θα ισοδυναμεί με μία γιγαντιαία ρωγμή στο νομικό σύστημα της Γενικής Συμφωνίας. Οι κανόνες της Γενικής Συμφωνίας δεν καθορίζουν τα όρια μέσα στα οποία θα εφαρμόζονται μέτρα δυνάμει μίας εξαίρεσης που έχει παραχωρηθεί. Κατά συνέπεια, ποιό είναι το σημείο πέρα από το οποίο μία εθνική πρακτική θα θεωρείται ότι εισάγει *διάκριση* (για λόγους, πάντοτε, περιβαλλοντικής προστασίας); Οι *εξαιρέσεις* θα πρέπει να αναγνωρίζονται μόνον όταν η χώρα εισαγωγής ενός προϊόντος θίγεται άμεσα από την περιβαλλοντική πολιτική της χώρας εξαγωγής; Οι *διακρίσεις* θα πρέπει να επιτρέπονται όταν οικολογικές ζημιές συμβαίνουν σε ένα «no man's land», επί παραδείγματι στον ωκεανό (δελφίνια) ή στην ατμόσφαιρα (βλέπετε το πάνελ *ΗΠΑ-Κανονισμοί που αφορούν τη βενζίνη*); Ποιά προϊόντα θα πρέπει να απαγορεύονται; Τι θα συμβεί εάν η χώρα που επιβάλλει τέτοια απαγόρευση δεν εισάγει το θιγόμενο προϊόν; Επί παραδείγματι, οι όξινες βροχές προκαλούνται από ορισμένους τρόπους παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, όμως υπάρχουν ελάχιστες διεθνείς συναλλαγές ηλεκτρικής ενέργειας. Επομένως, κάθε προϊόν που η παραγωγή του σε μία χώρα που μολύνει το περιβάλλον απαιτεί τη χρήση ηλεκτρισμού επιδέχεται απαγόρευση εισαγωγής;

Τα προηγούμενα ερωτήματα δεν αποτελούν ρητορικά σχήματα. Εξυπακούουν και απηχούν την ανάγκη για μία μετάθεση της συζήτησης -και της διεθνούς διαπραγμάτευσης- με αντικείμενο τη *συνύπαρξη* των στόχων προστασίας του περιβάλλοντος με τους στόχους απελευθέρωσης του διεθνούς εμπορίου από τα περιοριστικά μέτρα, από το forum του διεθνούς εμπορικού συστήματος στα fora των πολυμερών συμφωνιών προστασίας του περιβάλλοντος. Το πάνελ της υπόθεσης *τόνος-Ι* υπέδειξε, μεταξύ άλλων, ότι εάν τα συμβαλλόμενα μέρη της GATT επιθυμούν να εφαρμόζουν μέτρα *διάκρισης* σε βάρος εισαγόμενων προϊόντων βάσει

περιβαλλοντικών κανόνων που ισχύουν στη δική τους παραγωγή, τότε, αντί να παραβιάζουν συνειδητά τους κανόνες της Γενικής Συμφωνίας, θα πρέπει να θεσπίσουν νέους διεθνείς κανόνες (στο πλαίσιο των πολυμερών περιβαλλοντικών συμφωνιών) που να καθορίζουν τα όρια αυτού του είδους των μέτρων[74].

Είναι αδύνατο, σ' αυτή τη συμπερασματική ενότητα της μελέτης μας, να ανοίξουμε συζήτηση σχετικά με τη *συνύπαρξη* της GATT με τις πολυμερείς συμφωνίες προστασίας του περιβάλλοντος -στο βαθμό που οι τελευταίες (ή κάποιες από αυτές) ήδη περιέχουν ή θα προσαποκτήσουν διατάξεις με το περιεχόμενο που υπέδειξε το πάνελ *τόνος-Ι*. Είναι όμως αναγκαίο να τονίσουμε ότι το πάνελ *τόνος-Ι* λησμόνησε να επισημάνει ότι εάν ευδοκιμήσει μία τέτοια προοπτική, η Γενική Συμφωνία θα είναι «ανέτοιμη» να εφαρμοσθεί -δηλαδή να συγκατατεθεί στη δικαιολόγηση μέτρων *διάκρισης*- από τη στιγμή που θα παραμείνει «εξοπλισμένη» με το άρθρ. XX, με το περιεχόμενο που αυτή η διάταξη σήμερα διαθέτει.

Κατά τη συζήτηση στο Συμβούλιο της GATT, το Φεβρουάριο 1991, σχετικά με την έγκριση της έκθεσης του πάνελ *τόνος-Ι*, οι εκπρόσωποι ορισμένων κυβερνήσεων θυμήθηκαν ότι ο «θνησιγενής Χάρτης της Αβάνας» του 1948 (από τις διατάξεις του οποίου, λίγους μήνες νωρίτερα, είχαν αποσπασθεί εκείνες που αφορούσαν τις διεθνείς εμπορικές σχέσεις και είχαν τεθεί σε ισχύ ως «Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου»), πρόβλεπε «γενική εξαίρεση» από την εφαρμογή των κανόνων του «σχετικά με μέτρα τα οποία λαμβάνονται στο πλαίσιο κάθε διακρατικής συμφωνίας, διμερούς ή πολυμερούς, που αφορά αποκλειστικά τη διατήρηση των αλιευτικών πόρων, των αποδημητικών πτηνών και των άγριων ζώων» (άρθρ. 45 του Χάρτη)[75]. Οι τρέχουσες διαπραγματεύσεις στον ΠΟΕ για τους πρόσθετους κανόνες του διεθνούς εμπορικού συστήματος που αφορούν το περιβάλλον, μπορεί πράγματι να τείνουν να αξιοποιήσουν ορισμένα από τα πορίσματα των πάνελ της περιόδου 1982-1996 σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτικές προστασίας του περιβάλλοντος μπορούν να ασκούνται χωρίς να αντιστρατεύονται την απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου (επιβολή φόρων με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος, επίθεση οικολογικού

σήματος)[76]. Ίσως όμως οι διαπραγματεύσεις αυτές να όφειλαν να έχουν ως αντικείμενό τους και την εισαγωγή, στη «Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου του 1994», της διάταξης που αυτή έχει ανάγκη: μίας διάταξης ταυτόσημης μ' εκείνη του άρθρου 45 του Χάρτη της Αβάνας.

[1]. Για τις ανάγκες αυτής της μελέτης, ο όρος «προστασία του περιβάλλοντος» καλύπτει τα μέτρα περιορισμού της μόλυνσης του περιβάλλοντος, τα μέτρα διατήρησης και διαχείρισης των εξαντλήσιμων φυσικών πόρων, καθώς και την προστασία της ζωής και της υγείας των ανθρώπων και την προστασία του ζωικού και φυτικού περιβάλλοντος.

[2]. Πρόκειται για την ομάδα εργασίας της GATT για τα περιβαλλοντικά μέτρα και το διεθνές εμπόριο, η οποία ιδρύθηκε το 1971, αλλά άρχισε να λειτουργεί μόλις το 1992. Σχετικά με το θεσμικό πλαίσιο της GATT βλ. Π.Ν. Στάγκου, *Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο*, τεύχος 1ο. Εισαγωγή στο Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο - Το καθεστώς της GATT (Πανεπιστημιακές Παραδόσεις), Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 65 επ. Επισημαίνουμε εδώ, απλώς, ότι η ονομασία «Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου» (GATT, κατά τα ακρωνύμια της αγγλικής εκδοχής της) παραπέμπει τόσο στην πολυμερή συμφωνία όσο και στον -ομώνυμο- διεθνή οργανισμό.

[3]. Σ' αυτά ανήκουν ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης, που οι δύο διευθύνσεις του για το διεθνές εμπόριο και το περιβάλλον έχουν ήδη εκδόσει αρκετές μελέτες ήδη από το 1974 (βλ. Ο.Ο.Α.Ε., *Les effets environnementaux des échanges*, Paris, 1994, σ. 238). Στο πλαίσιο του ΟΟΣΑ εξάλλου, είχε ιδρυθεί η Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, τα πορίσματα της οποίας περιέχονται σε έκθεση γνωστή με το όνομα της προέδρου της Επιτροπής *Gro Harlem Brundtland*. Ακόμη, νομοθετικά και διοικητικά όργανα των Ηνωμένων Πολιτειών και

του Καναδά είχαν δραστηριοποιηθεί προς αυτήν την κατεύθυνση από το 1976 (βλ. *J. Grimmet*, *Environmental Regulation and the GATT. Report for Congress, Congressional Research Service, Washington, D.C., 1991, σ. 19*), ενώ οι κυβερνήσεις αυτών των δύο χωρών, μαζί με την κυβέρνηση του Μεξικού, ρητά αναγνώρισαν τη σχέση «διεθνούς εμπορίου/περιβάλλοντος» στο πλαίσιο της Βορειο-Αμερικανικής Συμφωνίας Ελευθέρου Εμπορίου που συνήψαν τον Αύγουστο 1992 (βλ. τα άρθρ. 104 και 114 της NAFTA (ή ALENA, κατά τη γαλλική ονομασία της συμφωνίας) καθώς και τη συνοπτική παρουσίαση των διατάξεων από τον *D. Lemieux*, *L' accord de libre-échange nord-américain. Présentation générale et aspects sociaux, Relations entre économies industrialisées et économies en transition ou en développement. Aspects institutionnels et juridiques, Bruxelles, Bruylant, 1995, σ. 185 επ.*).

[4]. Βλ. στον *Οδηγό (Agenda) 21*, που υιοθετήθηκε από τη Διάσκεψη ως το πλέον ολοκληρωμένο πρόγραμμα δράσης με στόχο την αυτοσυντηρούμενη ανάπτυξη στο κεφάλαιο 4, *Agenda 21, United Nations Conference on Environment and Development, Final, advanced version of Agenda, as adopted by the Plenary in Rio de Janeiro, on June 14, 1992*, όπου και οι επόμενες παραπομπές. Βλ. επίσης σχετικά *A. Kiss/S. Doumle-Bille*, *La conférence des Nations Unies sur l' environnement et le développement (Rio-de-Janeiro, 3-14 Juin 1992)*, *Annuaire Francais de Droit International*, vol. XXXVIII, 1992, σ. 834 επ.

[5]. Η θεματική της συμβατότητας των εθνικών μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος προς τους κανόνες του διεθνούς εμπορικού συστήματος δεν περιλαμβανόταν στη Διακήρυξη της Punta del Este, με την οποία είχαν συμφωνηθεί τα αντικείμενα του Γύρου της Ουρουγουάης (βλ. τη διακήρυξη στο GATT, doc. Min. Dec., 20.9.1986). Η ένταξη αυτής της θεματικής στις διαπραγματεύσεις έγινε, όπως ήδη επισημαίνουμε στο κείμενο, το 1992, κατά βάση μετά από πρωτοβουλία και προτάσεις των ΗΠΑ και, συγκεκριμένα, μετά τη νίκη των Δημοκρατών στις προεδρικές εκλογές εκείνου του χρόνου, οι οποίοι καθόλη τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας τους υποστήριζαν την ένταξη της θεματικής της προστασίας του περιβάλλοντος (αλλά και της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων) στους υπό επεξεργασία κανόνες του διεθνούς εμπορίου (βλ. σχετικά *H. Delorme/D. Clerk*, *Un nouveau GATT? Les échanges mondiaux après l' Uruguay Round*, Paris, Ed. Complexe, 1994, σ. 102, καθώς και τη «μαρτυρία» των κοινοτικών διαπραγματευτών στον Γύρο της Ουρουγουάης *U. Paemen/A. Bensch*, *Du GATT á l' OMC. La Communauté européenne dans l' Uruguay Round*, Leuven University Press,

1995, σ. 223). Ας σημειωθεί, επίσης, ότι οι διαπραγματεύσεις του Γύρου της Ουρουγουάης, άνκαι υποστηρίζονταν οργανωτικά από τις υπηρεσίες της GATT, διεξάγονταν μέσα σ' ένα ιδιαίτερο θεσμικό πλαίσιο, λόγω της συμμετοχής σ' αυτές χωρών που δεν ήταν συμβαλλόμενα μέρη της Γενικής Συμφωνίας.

[6]. Όπ.π. (σημ. 2).

[7]. Δημοσιευμένη στο GATT, *International Trade in 1990-1991*, Geneva, 1992, σ. 19 επ.

[8]. Βλ. *F. Cairncross*, *GATTery versus Greenery*, *The Economist*, 30.5.1992, σ. 21 επ. καθώς και την (ανυπόγραφη) ειδησεογραφία στο *Courrier International*, 11.3.1993, σ. 7-8, με τίτλο «*Ecologie vs libre-échange. Quand le protectionnisme se met au vert*».

[9]. Η έκθεση είναι δημοσιευμένη στη συλλογή των νομικών κειμένων της GATT, *Instruments de Base et Documents Divers (I.B.D.D.)*, Suppl. 39, σ. 155, παρόλο που μέχρι την έκδοση της συλλογής (Δεκέμβριος 1993) δεν είχε εγκριθεί από το Συμβούλιο της GATT (πάντως οι κυβερνήσεις εξέτασαν την έκθεση στις συνεδριάσεις του Συμβουλίου της GATT της 18 Φεβρουαρίου, της 18 Μαρτίου και της 30 Απριλίου 1992, χωρίς, φυσικά, να συμφωνήσουν για την υιοθέτησή της).

[10]. Αποσπάσματα της επίμαχης νομοθεσίας είναι δημοσιευμένα στο παράρτημα της έκθεσης του πάνελ της υπόθεσης *τόνος-II*, στο GATT, doc. DS29/R 16.6.1994, σ. 69-73.

[11]. Οι συμφωνίες του Γύρου της Ουρουγουάης, περιλαμβανομένης και της συμφωνίας ίδρυσης του ΠΟΕ, έχουν κυρωθεί με το ν. 2290/1995 και είναι δημοσιευμένες στην ΕτΚ, τ. Α΄, φ. 28 της 9.2.1995, όπου και οι επόμενες παραπομπές μας για διατάξεις οποιασδήποτε από τις πολυμερείς συμφωνίες που συνήφθησαν με τη λήξη του γύρου των διαπραγματεύσεων.

[12]. Επισημαίνουμε επίσης ότι ορισμένες καταγγελίες κυβερνήσεων στο Συμβούλιο της GATT σχετικά με διαφορές που είχαν περιβαλλοντική διάσταση δεν κατέληξαν σε ίδρυση πάνελ (καταγγελία του Καναδά εναντίον της ΕΟΚ το 1985, σχετικά με τους κοινοτικούς περιορισμούς στην εισαγωγή δερμάτων φώκιας και παράγωγων προϊόντων, καταγγελία των ΗΠΑ εναντίον της ΕΟΚ το 1987, σχετικά με τη συμβατότητα προς τη ΓΣ κοινοτικής οδηγίας με την οποία είχε απαγορευτεί η εισαγωγή βοείου κρέατος που ήταν εμπλουτισμένο με ορμόνες). Βλ. σχετικά *Π. Ν. Στάγκου*, Τα panel της G.A.T.T. Ένας ιδιόμορφος θεσμός επίλυσης διεθνών διαφορών - Η πολιτική και η νομική βαρύτητα της συμμετοχής της Ε.Ο.Κ., Θεσσαλονίκη 1991, σ. 215 και 219.

[13]. *E.-U. Petersmann*, International Trade Law and International Environmental Law. Prevention and Settlement of International Environmental Disputes in GATT, Journal of World Trade, vol. 27, 1993, σ. 53.

[14]. Όπ.π. (σημ. 4), στο κεφάλαιο 2.21.

[15]. Βλ. στις εκθέσεις των πάνελ της υπόθεσης *τόνος-II*, όπ.π. (σημ. 10), παράγρ. 5.42 και της υπόθεσης *ΗΠΑ-Κανονισμοί που αφορούν τη βενζίνη*, WTO, doc. WT/DS2/R, 29.1.1996, παράγρ. 7.1.

[16]. Βλ. ιδίως *R.E. Hudec*, *The GATT Legal System: A Diplomat's jurisprudence*, J.W.T., vol. 9, 1976, σ. 615 επ. και του ίδιου, «*Transcending the Ostensible: Some Reflexions on the Nature of Litigation between Governments*» *Minnesota Law Review*, vol. 72, 1987, σ. 211 επ. Για την επακριβή νομική διάσταση των αποφάσεων των πάνελ βλ. στο πρώτο μέρος αυτής της μελέτης.

[17]. Βλ. σχετικά *M. Prieur*, *La protection de l' environnement*, *Droit international. Bilan et perspectives (M. Bedjaoui, id.)*, vol. 2, Paris, Pédone, 1991, σ. 1084-1085, καθώς και *E.-U. Petersmann*, *International and European Trade and Environmental Law after the Uruguay Round*, *Collected Courses of the Academy of European Law*, vol. IV, Book 1, 1993, σ. 144.

[18]. Βλ. εκτενώς *Π. Ν. Στάγκου*, όπ.π. (σημ. 2), σ. 49-50.

[19]. Ορολογία που χρησιμοποιούν τα προοίμια των πολυμερών συμφωνιών τόσο του Γύρου του Τόκιο (συμφωνίες για τις επιδοτήσεις, για τη δασμολογητέα αξία των εμπορευμάτων, για τους δασμούς αντι-ντάμπινγκ) όσο και του Γύρου της Ουρουγουάης (συμφωνίες για τη δασμολογητέα αξία, για τα μέτρα διασφάλισης).

[20]. Στο παράγωγο δίκαιο GATT/ΠΟΕ ανήκουν όχι μόνο οι πολυμερείς εμπορικές συμφωνίες των δύο τελευταίων γύρων πολυμερών εμπορικών διαπραγματεύσεων, αλλά και οι αποφάσεις των πάνελ, των κάθε είδους διασκεπτικών συλλογικών οργάνων της GATT αρχικά και του ΠΟΕ σήμερα, καθώς και όλα τα δασμολογικά πρωτόκολλα και τα πρωτόκολλα προσχώρησης νέων μελών στη Γενική Συμφωνία που έχουν συνομολογηθεί από το 1947 έως το 1994 (βλ. και το άρθρ. 1 (β) της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου του 1994). Την ορολογία «παράγωγο» δίκαιο (GATT/ΠΟΕ) χρησιμοποιούν κυρίως οι γαλλόφωνοι νομικοί που εξετάζουν το δίκαιο της GATT (βλ. ενδεικτικά *O. Long*, *La place du droit et ses limites dans le système commercial multilatéral du GATT*, *Recueil des Cours de l' Académie de Droit International*, vol. 182, 1983-VI, σ. 55), ενώ οι αμερικανοί συγγραφείς

συστηματικότερα χρησιμοποιούν τον όρο «side agreements» όταν αναφέρονται στις πολυμερείς συμφωνίες των δύο τελευταίων γύρων διαπραγματεύσεων (βλ. ενδεικτικά *J.H. Jackson, Restructuring the G.A.T.T. System*, London, Royal Institute of International Affairs, 1990, σ. 11).

[21]. Για μία εκτενή περιγραφή της διαδικασίας με επίκεντρο το θεσμό των πάνελ βλ. *Π.Ν. Στάγκου*, όπ.π. (σημ. 12), σ. 121 επ.

[22]. Βλ. *Π.Ν. Στάγκου*, Το καθεστώς επίλυσης διαφορών του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, Οι συμφωνίες του Γύρου της Ουρουγουάης για το διεθνές εμπόριο αγαθών και υπηρεσιών (*Α.Α. Φατούρος/Κ. Στεφάνου*, επιμ.), Αθήνα-Κομοτηνή 1995, ιδίως σ. 129.

[23]. Βλ., αντί άλλων, *A. Canal-Forgues*, L' institution de conciliation dans le cadre du GATT. Contribution à l' étude de la structuration d' un mécanisme de règlement des différends, Bruxelles, Bruylant, 1993, ιδίως σ. 515 επ.

[24]. Βλ. το άρθρ. 3 παράγρ. 2 του Μνημονίου Συμφωνίας, όπου ορίζεται ότι τα μέλη του ΠΟΕ «αναγνωρίζουν» ότι το σύστημα επίλυσης διαφορών (του ΠΟΕ) «συμβάλλει στη διατήρηση των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των μελών στο πλαίσιο των καλυπτόμενων συμφωνιών και στην αποσαφήνιση των διατάξεων των συγκεκριμένων συμφωνιών βάσει των συνήθων κανόνων ερμηνείας του δημοσίου διεθνούς δικαίου». Πανομοιότυπη ήταν και η διατύπωση του άρθρ. Α.1 της Απόφασης των Συμβαλλομένων Μερών της 12.4.1989 που αφορά τη βελτίωση των κανόνων και διαδικασιών επίλυσης των διαφορών της GATT (βλ. GATT, I.B.D.D., Suppl. 36, σ. 61), υπό τους όρους της οποίας λειτούργησε η διαδικασία επίλυσης διαφορών της GATT κατά την περίοδο 1989-1994.

[25]. Βλ. εκτενώς και, αντί άλλων, *Π.Ν. Στάγκου*, όπ.π. (σημ. 22), σ. 142 επ.

[26]. Βλ. και *S.L. Walker*, *Environmental Protection versus Trade Liberalization: Finding the Balance. An Examination of the Legality of Environmental Regulation under International Trade Law Regimes*, Bruxelles, Publications Saint-Louis, 1993, σ. 29-30, καθώς και *E.-U. Petersmann*, όπ.π. (σημ. 13), σ. 63.

[27]. Βλ. *Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για το εμπόριο και το περιβάλλον, COM (96) 54 τελικό, σ. 24.

[28]. Βλ. σχετικά *D.C. Esty*, *Greening the GATT. Trade, Environment and the Future*, Institute for International Economics, Washington D.C., 1994, σ. 108, όπως και *Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, όπ.π. (σημ. 27), σ. 25.

[29]. Πρόκειται για διατάξεις της συμφωνίας για τα τεχνικά εμπόδια στο εμπόριο, της συμφωνίας για την εφαρμογή μέτρων υγειονομικής και φυτοϋγειονομικής προστασίας, της συμφωνίας για τη γεωργία, της συμφωνίας για τις επιδοτήσεις και τα αντισταθμιστικά μέτρα, της συμφωνίας για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας στον τομέα του εμπορίου και της γενικής συμφωνίας για τις συναλλαγές στον τομέα των υπηρεσιών. Τις διατάξεις αυτών των συμφωνιών παρουσιάζει αναλυτικά ο *E.-U. Petersmann*, όπ.π. (σημ. 17), σ. 166-171.

[30]. Βλ. την έκθεση του πάνελ στο GATT, I.B.D.D., Suppl. 34, σ. 154 επ.

[31]. Στην πραγματικότητα, το πάνελ κατέληξε σ' αυτό το τελευταίο πόρισμα μετά από την υπόσχεση που έδωσαν οι εκπρόσωποι των Αμερικανικών αρχών, ενώπιον του πάνελ, ότι δεν θα εφαρμόσουν την ενλόγω διοικητική πράξη (βλ. παράγρ. 5.2.9 της έκθεσης).

[32]. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξε το πάνελ, λαμβάνοντας υπόψη την έκθεση του 1970 της ομάδας εργασίας της GATT για τις φορολογικές επιβαρύνσεις στα σύνορα (βλ. στην ενότητα 2.3 και ιδίως σημ. 46, όπου και το απόσπασμα της έκθεσης αυτής στο οποίο παρέπεμπε το πάνελ *ΗΠΑ-Φόροι στην εισαγωγή πετρελαίου* [παράγρ. 5.2.4]), αντλώντας από αυτήν το συμπέρασμα ότι, με σκοπό να διακριβωθεί εάν ένας φόρος μπορεί να εισπράττεται κατά τη διέλευση του (εισαγόμενου) προϊόντος από τα σύνορα (*ajustement fiscal á la frontiére, tax for border tax adjustment*), θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη μόνο το εάν ο φόρος θίγει άμεσα ή έμμεσα το προϊόν και όχι το σκοπό που επιδιώκει ή το αντικείμενό του.

[33]. Βλ. στην έκθεση αυτού του πάνελ -η οποία εγκρίθηκε στις 13.12.1950- στην GATT, I.B.D.D., Vol. II, σ. 201.

[34]. Στα άλλα σκέλη της καταγγελίας -και της έκθεσης του πάνελ- για την υπόθεση αυτή αναφερόμαστε και στο τμήμα 2.3 της μελέτης.

[35]. Βλ. την έκθεση του πάνελ στο GATT, doc. DS31/R, 11.10.1994.

[36]. Πρβλ., πάντως, και τις δυσκολίες της διάκρισης των δύο ειδών εθνικών μέτρων που επισημάναμε στην ενότητα 2.1.

[37]. Βλ. την έκθεση του πάνελ, όπ.π. (σημ. 9).

[38]. Βλ. *O. Paye*, *La protection de l'environnement dans le système du GATT*, *Revue Belge de Droit International*, 1992/1, σ. 79, όπως και *D.C. Esty*, όπ.π. (σημ. 28), σ. 135 και *E.-U. Petersmann*, όπ.π. (σημ. 17), σ. 155.

[39]. Η φράση στις αγκύλες είναι δική μας.

[40]. Βλ. την έκθεση του πάνελ στο GATT, *I.B.D.D.*, *Suppl.* 29, σ. 96 επ.

[41]. Πρβλ. στην ενότητα 2.1.

[42]. Βλ. και στην εισαγωγή αυτής της μελέτης.

[43]. Βλ. στην ενότητα 2.2.2, το κείμενο του άρθρ. III:4 ΓΣ.

[44]. Βλ. στην έκθεση, όπ.π. (σημ. 9).

[45]. Βλ. το κείμενο στο GATT, Texte de l' Accord Général sur les Tarifs Douaniers et le Commerce, Geneve, 1986, σ. 67.

[46]. Η ομάδα εργασίας επεσήμαινε τα εξής: «οι φόροι που θίγουν άμεσα τα προϊόντα μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο είσπραξης στα σύνορα. Στην περίπτωση αυτή υπάγονται, επί παραδείγματι, οι ειδικοί φόροι κατανάλωσης επί των προϊόντων, οι φόροι επί των πωλήσεων και ο φόρος προστιθέμενης αξίας (...). Επιβαρύνσεις που δεν θίγουν άμεσα ένα προϊόν, όπως είναι οι εισφορές στους ασφαλιστικούς οργανισμούς που καταβάλλουν οι εργοδότες και οι εργαζόμενοι και οι φόροι εισοδήματος, δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο είσπραξης στα σύνορα» (βλ. στην έκθεση της ομάδας εργασίας, στο GATT, I.B.D.D., Suppl. 18, σ. 108). Θα πρέπει επίσης να τονιστεί ότι το πάνελ έκρινε εν προκειμένω, λαμβάνοντας υπόψη του το πόρισμα αυτού του οργάνου της GATT που αφορούσε τα φορολογικά μέτρα, τη στιγμή που το ίδιο εξέταζε τη συμβατότητα νομοθετικών ή κανονιστικών μέτρων. Η ειδική ομάδα δεν αισθάνθηκε υποχρεωμένη να δικαιολογήσει αυτή την «εκτατική» ερμηνεία του άρθρ. III:4 ΓΣ, αλλά απλώς παρατήρησε ότι «θα πρέπει να ερμηνευθούν οι διατάξεις του άρθρ. III:4 που εφαρμόζονται στους νόμους και κανονισμούς, λαμβάνοντας υπόψη την ερμηνεία που έχουν δώσει τα συμβαλλόμενα μέρη της GATT στις διατάξεις του άρθρ. III:2 που εφαρμόζονται στους φόρους».

[47]. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ΗΠΑ, με προφανή στόχο να αποκλείσουν κάθε διάβημα εξέτασης της συμβατότητας του επίμαχου μέτρου προς το άρθρ. III:4 χωρίς σύνδεση με την ερμηνευτική σημείωση, υποστήριξαν ενώπιον του πάνελ ότι αυτό όχι μόνο δεν αφορά τον τόνο ως προϊόν, αλλά «ούτε προδιαγράφει την τεχνική της αλίευσής του» (δηλαδή τη μέθοδο παραγωγής του) (παράγρ. 5.10). Το πάνελ, μάλλον λόγω της προτίμησής του -που επισημαίνουμε στο κείμενο- να ασκήσει έλεγχο συμβατότητας προς το άρθρ. XI:1 ΓΣ, δεν έλαβε θέση έναντι αυτού του δεύτερου σκέλους του αμερικανικού επιχειρήματος, παρόλο που το περιεχόμενο της νομοθεσίας MMPA δεν άφηνε περιθώρια αμφισβήτησης του χαρακτήρα του ως μεθόδου παραγωγής.

[48]. Βλ. στην ενότητα 2.2.1 (Γ), το κείμενο του άρθρ. XI:1 ΓΣ.

[49]. Η τροπολογία αναφέρεται και στην έκθεση του πάνελ της υπόθεσης *τόνος-I* (παράγρ. 5.20).

[50]. Βλ. την έκθεση του πάνελ, όπ.π. (σημ. 13).

[51]. Βλ. την έκθεση του πάνελ στο GATT, doc. S31/R, 11.10.1994. Παρόλο που πουθενά δεν αναφέρεται στην έκθεση, υποθέτουμε ότι οι διατάξεις CAFE αποτελούσαν ένα μέσο που επέτρεπε, τελικά, τη φορολογική μεταχείριση των κατασκευαστών αυτοκινήτων.

[52]. Η ειδική ομάδα παρέπεμπε (παράγρ. 5.45 και 5.46) στην έκθεση του πάνελ *Μέτρα διάκρισης που εφαρμόζονται στην εισαγωγή από την Ιταλία αγροτικών μηχανημάτων* (εγκρίθηκε στις 23.10.1958), στο GATT, I.B.D.D., Suppl. 7, παράγρ. 12, και στην έκθεση του πάνελ της υπόθεσης *ΗΠΑ-Άρθρο 337 της τελωνειακής νομοθεσίας του 1930* (εγκρίθηκε στις 7.11.1989), στο GATT, I.B.D.D., Suppl. 36, παράγρ. 5.10.

[53]. Βλ. στην έκθεση του πάνελ, όπ.π. (σημ. 15), παράγρ. 6.11.

[54]. Βλ. στην έκθεση του πάνελ, όπ.π. (σημ. 50), παράγρ. 4.7.

[55]. Οι φράσεις ή λέξεις μέσα στις αγκύλες είναι δικές μας. Παραθέτουμε τη διάταξη

της παράγρ. δ' του άρθρ. XX, παρόλο που δεν έχει σχέση με την προστασία του περιβάλλοντος, επειδή το πάνελ *ΗΠΑ-Κανονισμοί που αφορούν τη βενζίνη* διερεύνησε τη δικαιολόγηση των επίμαχων μέτρων και υπό τους όρους αυτής της διάταξης. Το πάνελ διαπίστωσε ότι τα μέτρα αυτά δεν μπορούν να θεωρηθούν «αναγκαία» κατά το άρθρ. XX (δ), επειδή δεν αποδείχθηκε ότι η νομοθεσία CAA, κατ' εφαρμογή της οποίας θεσπίστηκαν, δεν ήταν το είδος των «νόμων ή κανονισμών» στους οποίους αναφέρεται το άρθρ. XX (δ) ΓΣ (βλ. στην έκθεση, όπ.π. (σημ. 17), παράγρ. 6.33).

[56]. Βλ. την έκθεση στο GATT, I.B.D.D., Suppl. 37, σ. 214 επ.

[57]. Βλ. την έκθεση, όπ.π. (σημ. 9), και εκτενέστερα για την υπόθεση στην εισαγωγή και στις ενότητες 2.2.2 και 2.3.

[58]. Σύμφωνα με τις υπόλοιπες διατάξεις του άρθρ. XX, στις αναφερόμενες «δημόσιες πολιτικές» ανήκουν η προστασία της δημόσιας ηθικής (παράγρ. α'), των αγαθών που παράγονται από φυλακισμένους (παράγρ. ε'), των εθνικών θησαυρών και των αγαθών που έχουν καλλιτεχνική, ιστορική ή αρχαιολογική αξία (παράγρ. στ'), των πρώτων υλών που αποτελούν αντικείμενο εγχώριας βιομηχανικής επεξεργασίας (παράγρ. θ') και των προϊόντων για τα οποία υπάρχει υπόνοια ότι κινδυνεύουν να εκλείψουν (παράγρ. ι'). Σχετικά με τη θεωρία των «δημόσιων πολιτικών» και την εφαρμογή της στην προστασία του περιβάλλοντος βλ. *P.J. Lloyd, The Problem of Optimal Environmental Choice, The Greening of World Trade Issues* (K. Anderson & R. Blackurst eds.) Harvester Wheatsheaf, 1992, σ. 49 επ., καθώς και *E.-U. Petersmann*, όπ.π. (σημ. 16), σ. 49 και 54.

[59]. Βλ. την έκθεση, όπ.π. (σημ. 40).

[60]. Σε ανάλογα διατυπωμένο συμπέρασμα (που αφορούσε τα μέτρα καταπολέμησης της ατμοσφαιρικής ρύπανσης) κατέληξε και το πάνελ της υπόθεσης *ΗΠΑ-Κανονισμοί που αφορούν τη βενζίνη* (βλ. στην έκθεση, όπ.π. (σημ. 15), παράγρ. 6.28), όπως και τα πάνελ των υποθέσεων *τόνος-I* και *τόνος-II* στα οποία αναφερόμαστε κατωτέρω.

[61]. Όπ.π. στην ενότητα 2.3.

[62]. Βλ. την έκθεση, όπ.π. (σημ. 13), και εκτενέστερα για την υπόθεση στην ενότητα 2.3.

[63]. Βλ. την έκθεση στο GATT, I.B.D.D., Suppl. 35, σ. 106 επ. Τα πλάγια στοιχεία είναι της έκθεσης.

[64]. Βλ. τις εκθέσεις των πάνελ *τόνος-I* (όπ.π. (σημ. 9), παράγρ. 5.34), *τόνος-II* (όπ.π. (σημ. 10), παράγρ. 5.27), *ΗΠΑ-Φορολογία αυτοκινήτων* (όπ.π. (σημ. 35), παράγρ. 5.59) και *ΗΠΑ-Κανονισμοί που αφορούν τη βενζίνη* (όπ.π. (σημ. 15), παράγρ. 6.41).

[65]. Βλ. την έκθεση, όπ.π. (σημ. 15).

[66]. Βλ. τις εκθέσεις των πάνελ *Καναδάς-Απαγορεύσεις στις εξαγωγές ακατέργαστης ρέγγας και σολομού* (όπ.π. (σημ. 63), παράγρ. 4.4) και *τόνος-II* (όπ.π. (σημ. 10), παράγρ. 5.13).

[67]. Η ορολογία αυτή, την οποία χρησιμοποίησε η ειδική ομάδα της GATT, είναι εσφαλμένη, αφού οι επίμαχες απαγορεύσεις των εισαγωγών εφαρμόζονταν στο εσωτερικό των ΗΠΑ, επί προϊόντων που εισάγονταν στο έδαφός τους, ο στόχος δε στον οποίο απέβλεπαν (προστασία των δελφινιών, που ζουν τόσο σε χωρικά ύδατα όσο και στην ανοικτή θάλασσα) μπορεί να θεωρηθεί ως στόχος διαφύλαξης ενός «κοινού αγαθού». Το πάνελ, χρησιμοποιώντας τον όρο αυτό μάλλον εννοούσε τον πολιτικό στόχο που επεδίωκαν οι ΗΠΑ με την απαγόρευση που θέσπισαν, δηλαδή την άσκηση επιρροής στο Μεξικό σε σχέση με τους κανόνες του που διέπουν την αλιεία τόνου, καθώς και την άσκηση πίεσης στους Μεξικανούς αλιείς να χρησιμοποιούν τον τύπο διχτυών για την αλιεία τόνου που προέβλεπε η αμερικανική νομοθεσία.

[68]. Βλ. κυρίως *S. Charnovitz, Exploring the Environmental Exceptions in GATT Article XX, J.W.T., Vol. 25, 1991, ιδίως σ. 52-53*, ο οποίος ορθά παρατηρεί ότι εάν το πάνελ ακολουθούσε ειδικά -και έστω μόνον αυτόν- τον κανόνα ερμηνείας που αναφέρεται στη μεταγενέστερη πρακτική των συμβαλλομένων κρατών, τότε θα ήταν υποχρεωμένο να λάβει υπόψη τη γενικευμένη πρακτική της αναγνώρισης, από τα κράτη, της δυνατότητας λήψης μέτρων περιβαλλοντικής προστασίας, όταν τα προστατευόμενα αγαθά βρίσκονται εκτός της σφαίρας δικαιοδοσίας τους και θα δεχόταν την κατάληψη, από το άρθρ. XX (β), των εθνικών μέτρων προστασίας περιβαλλοντικών αγαθών τα οποία βρίσκονται εκτός της εθνικής δικαιοδοσίας. (Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι η πρακτική αυτή δικαιώνεται και με την Αρχή 2 της Διακήρυξης του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (1992), σύμφωνα με την οποία αναγνωρίζεται η ευθύνη των κρατών «να εξασφαλίζουν ότι δραστηριότητες που ασκούνται εντός της δικαιοδοσίας ή του ελέγχου τους δεν προκαλούν ζημίες στο περιβάλλον άλλων κρατών ή εδαφών ή εκτός των ορίων της εθνικής δικαιοδοσίας»). Πρβλ. και *D. Palmeter, Environment and Trade. Who will be Heard? What Law is Relevant?, J.W.T., Vol. 26, 1992, σ. 39-40*, όπως και *E.U. Petersmann, όπ.π. (σημ. 16), σ. 70-71*.

[69]. Το πάνελ έθεσε το ερώτημα αυτό, τονίζοντας αμέσως ότι ακόμη και αν απαντούσε θετικά οι ΗΠΑ δεν θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν την «αναγκαιότητα» των μέτρων σύμφωνα με την αξίωση του άρθρ. XX (β). Βλ. το σχετικό απόσπασμα της ίδιας παράγρ. στην ενότητα 3.3.

[70]. Βλ. *G. Al-Khatib*, *La part du droit dans l'organisation économique internationale contemporaine. Essai d'évaluation*, Bruxelles, Bruylant, 1994, 48-49.

[71]. Βλ. *C. Stevens*, *A GATT for the Environment: Options for a Multilateral Environmental Organization*, *Ecodecision*, 1993 (March), σ. 10, όπως και *L. Susskind*, *Environmental Diplomacy: Negotiating More Effective Global Agreements*, New York, Oxford University Press, 1994, σ. 158.

[72]. Βλ. και στην ενότητα 2.1. Οι διαπραγματεύσεις αυτές διεξάγονται στο πλαίσιο της Επιτροπής για το εμπόριο και το περιβάλλον του ΠΟΕ, η οποία διαδέχθηκε την ομώνυμη υποεπιτροπή της Προπαρασκευαστικής επιτροπής του ΠΟΕ που λειτούργησε στη GATT το 1994, η οποία, με τη σειρά της, είχε διαδεχθεί την ομάδα εργασίας της GATT για τα περιβαλλοντικά μέτρα και το διεθνές εμπόριο (όπ.π., σημ. 2). Οι τρέχουσες διαπραγματεύσεις έχουν τα εξής αντικείμενα: τις σχέσεις του πολυμερούς εμπορικού συστήματος με τις πολυμερείς συμφωνίες προστασίας του περιβάλλοντος, τους φόρους που θεσπίζονται με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος, τις περιβαλλοντικές προδιαγραφές που αφορούν τα προϊόντα, συμπεριλαμβανομένων των τεχνικών κανονισμών, την οικολογική συσκευασία, την επίθεση οικολογικού σήματος και την ανακύκλωση, τη διαφάνεια των εμπορικών μέτρων που σχετίζονται με την προστασία του περιβάλλοντος, τις επιπτώσεις των περιβαλλοντικών μέτρων στην πρόσβαση των προϊόντων στις ξένες αγορές (με έμφαση στην πρόσβαση των προϊόντων των αναπτυσσόμενων χωρών), τις εξαγωγές των προϊόντων που απαγορεύονται στις εσωτερικές αγορές (βλ. σχετικά στην *Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής*, όπ.π. (σημ. 29), σ. 26-27).

[73]. Βλ. σχετικά *F. Cairncross*, όπ.π. (σημ. 8), σ. 27.

[74]. Βλ. στην έκθεση, όπ.π. (σημ. 9), παράγρ. 6.3.

[75]. GATT, Council Minutes, C/M/155, 19-23.2.1988, σ. 14. Βλ. επίσης τη σχετική επισήμανση και από τον *S. Charnovitz*, όπ.π. (σημ. 68), σ. 53.

[76]. Πρβλ. σημ. 72. Η πρακτική αυτή είναι συνηθισμένη στο πλαίσιο του πολυμερούς εμπορικού συστήματος: βλ. την αναφορά μας στο προηγούμενο της ενσωμάτωσης αποφάσεων των πάνελ στις πολυμερείς εμπορικές συμφωνίες του Γύρου του Τόκυο, στο πρώτο μέρος αυτής της μελέτης.